อนุสรณ์ เนื่องในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่เหม เนียมทันต์

อนุสรณ์ เนื่องในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่เหม เนียมทันต์
ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร
วันพฤหัสบดีที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๓

คำนำ

เนื่องด้วยคุณแม่เหม เนียมทันต์ เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่นั้น เป็นผู้ที่ได้ทำบุญ รักษาศีลและฟังธรรมที่วัดนางชีเป็นปกติ จึงนับได้ว่า คุณแม่เหม เนียมทันต์ เป็นผู้ที่คุ้นเคยและใกล้ชิดกับวัดนางชีอยู่มาก เมื่อมาวายชนม์จากไปเสียฉะนี้ ไม่แต่ลูกหลานและผู้สนิทสนมเท่านั้นที่อาลัยถึง พระภิกษุและสามเณรของวัดนางชีย่อมมีส่วนแห่งความอาลัยในการจากไปของคุณแม่เหม เนียมทันต์ ในครั้งนี้ด้วย พวกลูก ๆ และหลานจึงเห็นสมควร จะนำประวัติวัดนางชีมาพิมพ์ไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้แก่ความใกล้ชิดที่คุณแม่เหม เนียมทันต์ ได้มีต่อวัดนางชีในครั้งกระนั้น.

ส่วนข้อความบางตอนจากกายวิรติคาถา พร้อมทั้งคำแปล และบทความเรื่องนิโรธุปปาทาทิกถา ซึ่งแปลโดยศาสตาจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร และเขียนโดย ท่านอาจารย์ พระมหาแสวง โชติปาโลนั้น คณะผู้จัดพิมพ์เห็นว่าเป็นข้อความธรรมะที่ชวนให้ผู้อ่านได้เกิดธรรมสังเวช และมีส่วนได้ทราบถึงกฎของความจริง เรื่องตายและเกิดตามมติของพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ทั้งเป็นการปลูกธรรมจักษุส่วนสุตามยปัญญาให้งอกงามเจริญยิ่งขึ้นด้วย จึงได้นำมาพิมพ์ไว้เป็นธรรมบรรณาการในการปลงศพครั้งนี้

ก็อันว่าการให้นั้นการให้ธรรมะเป็นทานย่อมเลิศกว่าการให้ทั้งปวงด้วยอานุภาพแห่งธรรมทานดังกล่าวแล้ว ลูกและหลานจึงขอให้ผลแห่งกุศลธรรมวิทยาทานในครั้งนี้ จงอำนวยวิปากสมบัติส่วนปัตตานุโมทนามยกุศล ให้คุณแม่เหม เนียมทันต์ จงประสบสุขสมบัติในสัมปรายภพนั้นด้วยเทอญ.

บางตอน จาก กายวิรติคาถา

๑๖๐ นตฺถิ โฆรตโร นาม อนฺตโก มรณาปโร,
เยน ยาติ อนิฏฺฐํ โส วิโยคํ ปิยวตฺถุโต.

๑๖๑ กิจฺเฉน ปฏิลทฺธํ ยํ เอกเมว หิ ชีวิตํ,
อนนฺโตปทฺทวา ตสฺส อุปฆาโตปปีฬกา.

๑๖๒ อาตเป ขิตฺตปณฺณํ'ว สุสฺสมานสรีรโก,
ตุชฺชนฺโต ทุกฺขสลฺเลหิ วิจฺฉินฺนสนฺธิพนฺธโน.

๑๖๓ ตโต กมฺมกิเลเสหิ นียมาโน ภวนฺตเร,
อุเปติ กลลาทิตฺตํ จวิตฺวาน ตโต ปุน.

๑๖๔ กิลียมาเน สติ ชีวิตมฺหิ
นิรนฺตรํ มจฺจุมโหรเคน,
หาโส นุ โก กา นุ จ ตุฏฺฐิ โภเค
กตฺตพฺพมสฺมึ นนุ ปุญฺญ เมว.
ชาติ ทุกฺขุทฺเทโส นิฏฺฐิโต

ปราชญ์ท่านกล่าวไว้ว่า

ชาตสฺส โยพฺพนรสํ หิ ชรา ปเนติ
โรโค พลํ หรติ มจฺจุ อกามมายุํ,
โภเค หรนฺติ จ ปเร ตนุมคฺคิกามึ
กมฺมํ ว โภ อิห กตํ อนุคามเมตํ.

๒๖๙ สุทุปฺปมุญฺจํ สิถิลํ อนุํ ถิรํ
น ฉิชฺชเต ยาว กิเลสพนฺธนํ,
สรีรสมฺพนฺธมนาทิกาลิกํ
ปวตฺตเต ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุนํ

๒๗๐ อนนฺตทุกฺขปฺปภเวกสมฺภเว
ภเยน ภึมมฺหิ สรีรจารเก,
กริตฺวจินฺเตยฺยปรกฺกมํ ปรํ
พุเธหิ ปตฺตํ มนุ โภ สิวํ ปทํ

๒๗๑ ตโต สรีเร พหุปทฺทวาลเย
ปหาย เอตมฺหิ รตึ อเสสโต,
วิจินฺตยนฺโต ปรมํ อิมํวิธึ
ตเรยฺย ขิปฺปํ ภวสาครํ พุโธ.

๒๗๒ สํสาโรยมนาทิโก จลตโร ทุกฺขา อปายา สทา
พุทฺธุปฺปาทขโณ จ ทุลฺลภตโร ทุลฺลทฺธกาโย จยํ,
นานาวฺยาธิชราทุปทฺทวหโต วิชฺชู'ว ภิชฺเชยฺยโต
กาโล โภ นนุ สนฺติเมสิตุมยํ อาทิตฺตสีโส ตถา.

๑๖๐ ขึ้นชื่อว่า ความฉิบหายอันร้ายแรง ซึ่งทำให้ผู้เกิดมาต้องถึงสิ่งที่ไม่ปรารถนา แล ถึงความพลัดพรากจากของรัก ยิ่งกว่าความตายไม่มี

๑๖๑ จริงอยู่ ชีวิตเดียวเท่านั้นได้มาโดยยาก ยังได้รับอันตราย ความบั่นรอนแล บีบคั้นไม่มีที่สิ้นสุด

๑๖๒ ร่างกาย ย่อมเหี่ยวแห้งเหมือนใบไม้ถูกทิ้งไว้ในแดด ฉะนั้น ถูกทิ่มแทงด้วยหอก คือความทุกข์ทางกายแลทุกข์ทางใจ มีเครื่องต่อ (เช่นกระดูก) แลเครื่องผูกรัด (เช่น เอ็น) อันสลายไปแล้ว

๑๖๓ ต่อแต่นั้น เขาถูกกรรมกิเลสทั้งหลายนำไปสู่ภพอื่น เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว เข้าถึงความเป็น กลละ เป็นต้นต่อไปอีก

๑๖๔ เมื่อชีวิตถูกงูใหญ่ คือมัจจุกลืนกินอยู่ไม่ขาด จะมีความร่าเริงยินดีอะไรเล่า ในทรัพย์สมบัติ บุญกุศลเท่านั้นควรทำในชีวิตนี้ มิใช่หรือ

ปราชญ์ท่านกล่าวไว้ว่า

แท้จริง ผู้เกิดมาแล้ว ชราย่อมนำรส คือความเจริญวัยไป โรคย่อมนำกำลังไป มัจจุย่อมนำอายุทั้ง ๆ ที่ไม่อยากไป. และคนอื่น ๆ นำเอาทรัพย์สมบัติไป ไฟนำร่างกายไปโดยแท้ ท่านผู้เจริญ กรรมเท่านั้น อันเขาทำไว้ในโลกนี้จะติดตามเขาไป

๒๖๙ เครื่องมัด คือกิเลส แก้ออกได้ยากที่สุด หลวมที่สุด เล็กที่สุด มั่นคงที่สุด เขายังตัดไม่ได้ (ด้วยมีด คือ อัษฎางคิกมรรค) ตราบใด ความทุกข์ติดเนื่องด้วยกายเป็นไปในระยะกาลแห่งวัฏฏสงสาร ก็ยังคงมีอยู่เรื่อย ๆ ตราบนั้น

๒๗๐ เพราะความกลัวในเครื่องพันธนาการ คือสรีระอันน่ากลัวในชาติเดียว ซึ่งเป็นแดนเกิดทุกข์หาที่สุดมิได้ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขออย่าคิดอะไรเลย ทำความเพียร บากบั่นให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเพื่อให้ถึงศิวะบท คือพระนิพพาน อันพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้บรรลุมาแล้ว มิใช่หรือ

๒๗๐ เพราะฉะนั้น ท่านผู้รู้ ควรละความกำหนัดยินดีมิให้เหลือในสรีระอันเป็นที่อยู่อาศัยแห่งอุปัททวันตรายมากมายนั้นแล้ว พิจารณาถึงแนวทางอันเยี่ยมยอด ที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่กลละนี้ ข้ามทะเล คือ ภพสงสาร โดยเร็วพลัน

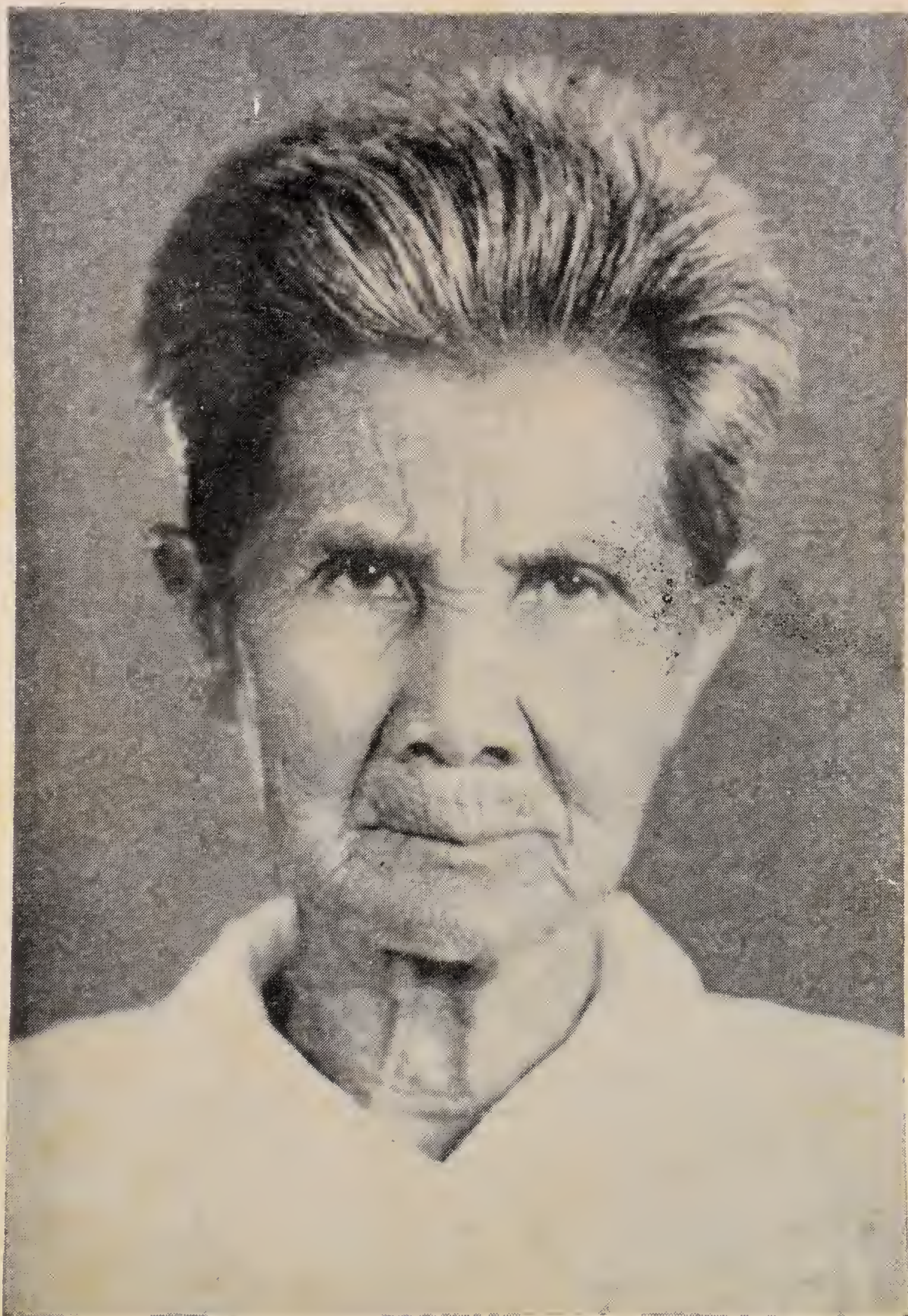
๒๗๒ สังสารวัฏฏนี้ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มั่นคง อบาย (มีนรกเป็นต้น) เป็นทุกข์อยู่เสมอ ขณะเป็นที่อุบัติแห่งพระพุทธเจ้าก็หาได้ยาก แลร่างกายนี้ เป็นร่างกายที่ได้มาโดยยาก ยังถูกความป่วยเจ็บต่าง ๆ, ความแก่, แลอุปัททวันตรายเบียดเบียฬ ต้องแตกดับไปเหมือนฟ้าแลบ เพราะฉะนั้นท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลานี้ เป็นเวลาที่จะแสวงหาความสงบ เหมือนคนมีศีรษะถูกไฟไหม้ (คือเร่งร้อนที่จะหาความสงบ) มิใช่หรือ.

บางตอน จาก กายวิรติคาถา

แปลโดย

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร

ประวัติ คุณแม่เหม เนียมทันต์

ชีวประวัติสังเขป คุณแม่เหม เนียมทันต์

คุณแม่เหม เนียมทันต์ เกิดเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๗ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ บิดาชื่อ นายจำปา แย้มหรุ่ม มารดาชื่อ นางล้ม (ทัศนเกตุ) เป็นธิดาคนเดียวของบิดา มารดา

ได้สมรสกับนายผ่อง เนียมทันต์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๖ มีบุตรธิดารวม ๗ คน คือ

๑. พลอากาศตรีเย็น เนียมทันต์
๒. นางบุญเรือน พึ่กน้อย
๓. นางสาวสุภาพ เนียมทันต์ (ถึงแก่กรรม)
๔. นางสะอาด พุ่มโม
๕. พันเอกพิเศษ บุลฤทธิ์ เนียมทันต์
๖. นายธวัช เนียมทันต์
๗. นางสะโอค พลจันทร์

คุณแม่เหม เป็นชาวสวนโดยกำเนิด เป็นคนแข็งแรงทั้งกายและใจ เพราะโดยอาชีพต้องออกกำลังอยู่เป็นประจำ และต้องรับผิดชอบอุปการะลูกทุกคน เนื่องจากสามีถึงแก่กรรมไปเมื่อบุตรคนโตได้สำเร็จการศึกษาไปเพียงคนเดียว นอกนั้นยังอยู่ในวัยการศึกษาทุกคน

คุณแม่เหม ได้เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะด้วยโรคชรา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๖ และถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ ท่ามกลางความโศรกเศร้าเสียใจ และอาลัย ของลูกและหลานทุกคน

รวมอายุได้ ๗๙ ปี ๘ เดือน.

คำไว้อาลัย

การจากไปโดยไม่มีวันกลับของคุณแม่ ลูกและหลานทุกคนไม่สามารถจะหักห้ามความเสียใจอย่างสุดซึ้งลงได้ แม้การจากไปของคุณแม่ในครั้งนี้ จะเป็นการจากไปตามวัฏฏสงสาร ซึ่งปุถุชนทุกผู้จะต้องประสบ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย พระคุณของคุณแม่อันท่วมท้นย่อมตราตรึงอยู่ในความทรงจำของลูกและหลาน นับตั้งแต่สิ้นบุญคุณพ่อ คุณแม่ผู้เดียวที่ต้องใช้ความอุตสาหะพยายามอย่างหนัก ในการที่จะแก้ไขปัญหา ความทรงอยู่ของครอบครัว การโอบอุ้มในด้านต่าง ๆ ตลอดจนการให้การศึกษา คุณแม่ต้องเหน็ดเหนื่อย เกือบจะเรียกว่าสายตัวแทบจะขาด จนกระทั่งลูก ๆ ทุกคนเติบโต สามารถจะต่อสู้เลี้ยงตัวเองได้อย่างดีดังปรากฏจนถึงบัดนี้ พระคุณของคุณแม่มิได้หยุดยั้งแต่เพียงช่วยเหลือโอบอุ้มลูก ๆ ยังได้แผ่ความกรุณามาถึงหลาน ๆ คุณแม่เป็นผู้มีลักษณะเป็นผู้นำที่ดีในครอบครัวโดยแท้ อาชีพการทำสวนเป็นงานหนัก ที่ลูก ๆ จะต้องช่วยคุณแม่ คุณแม่ได้ใช้วาจาอ่อนหวานยั่วยุให้เกิดกำลังใจในการทำงานด้วยความสมัครใจ ภารกิจที่หัวหน้าครอบครัวจะพึงปฏิบัติ คุณแม่สามารถทำได้อย่างครบถ้วนเช่นเดียวกับผู้ชาย เป็นตัวอย่างอันดีที่ลูก ๆ ได้ยึดถือ

ลูกและหลานทุกคน มีความภาคภูมิใจในคุณแม่ซึ่งเป็นผู้มีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะมีการบุญการกุศลที่ใด เมื่อได้ทราบหรือมีการบอกบุญ คุณแม่จะมีส่วนร่วมในการกุศลด้วยทุกครั้ง ด้วยผลานิสงฆ์ ขอบุญกุศลที่คุณแม่ได้สร้างไว้ประกอบกับแรงใจในคำอธิษฐานของลูกและหลาน ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณแม่ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ และประสบแต่ความเกษมสุขในสรวงสวรรค์ ทุกประการ.

จาก ลูก และ หลาน

ประวัติวัดนางชี

ประวัติวัดนางชี

วัดนางชีตั้งอยู่ริมคลองด่านภาษีเจริญ อำเภอภาษีเจริญ จังหวัดธนบุรี เป็นวัดเก่าแก่ มีอายุเกิน ๒๐๐ ปี ขึ้นไป และมีชื่อเสียงว่า มีพระบรมสารีริกธาตุเป็นมหาสมบัติ วัดนี้ได้สร้างขึ้น แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นราชธานี และได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวง ในรัชกาลที่ ๔ สมัยรัตนโกสินทร์นี้แบบสถาปัตยกรรมก็ดี การตกแต่งก็ดี ออกลายไปทางจีน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ยังค้นหาบันทึกเกี่ยวแก่ประวัติศาสตร์นี้มิได้ แม้ในหอพระสมุด, ที่ตั้งของวัดสะดวกแก่การไปมา. ทางบกไปทางเทอดไทย. เมื่อจอดรถริมถนนแล้วจะมีทางเดินคอนกรีตเข้าไปประมาณ ๑๐๐ เมตร ก็ถึงเขตวัด ซึ่งมีอาณาเขตจดริมคลองด่านภาษีเจริญ.

ข้อความจากหนังสือข่าวสารสำนักผังเมือง
ฉบับที่ ๒ เดือนตุลาคม ๒๕๑๖

นิโรธุปปาหาทิกถา

ตายแล้วไปไหน ?

โดยมหาแสวง โชติปาโล

คำปรารภ

ความเห็นของคนโดยมากไม่เหมือนกัน บางคนมีความเห็นดีบ้าง ชั่วบ้าง ถูกบ้าง ผิดบ้างไม่แน่นอน ทั้งนี้เกิดมาจากเหตุผลบางอย่าง เช่น บางคนมีความเห็นผิดมาแต่กำเนิด หรือมีความเห็นถูกตามคติแห่งพระพุทธศาสนาตามบิดามารดามาก่อนแล้ว แต่ภายหลังมาสมาคมกับคนที่มีความเห็นผิดเข้า ก็เลยกลายเป็นคนเห็นผิดไปก็มี ความเห็นของคนทุกคน ท่าน ท่านจัดเป็นสมบัติอันสำคัญชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า "ทิฏฐิสมบัติ" เราทุกคนควรจะพากันรักษาสมบัติ คือ ความเห็นถูกนี้ไว้ให้เท่าเทียมกับการรักษาชีวิต เพราะชีวิตคือความเป็นอยู่ของคนทุกคนจะมีความสุขหรือทุกข์ย่อมขึ้นอยู่กับความเห็นเป็นประการสำคัญ การงานของชาวโลกที่เกิดขึ้นทางไตร

ทวาร ทั้งที่ดีเป็นส่วนดีและชั่ว ย่อมเกิดมาจากความเห็นเป็นต้นเหตุทั้งนั้น เพราะเมื่อเห็นว่ากรรมอะไรดี ก็มักจะพอใจทำแต่กรรมนั้น ความเห็นผิด จัดเป็นตัวกิเลส เป็นตัวเหตุให้ทำกรรมทางไตรทวาร ทั้งที่เป็นบุญและบาป เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้ว วิบากคือความสุขและทุกข์ก็เกิดตามมาในภายหลัง การศึกษานับเป็นส่วนสำคัญในอันที่จะทำความเห็นของเราให้ผิดหรือถูก ดังนั้นวิชาการต่างๆบรรดามีในโลกนี้ จึงเป็นปัจจัยสำคัญของคนทุก ๆ คน เราจะมามัวมุ่งแต่ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุขโดยปราศจากเหตุผลอย่างเดียว ย่อมไม่ได้ เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของแน่นอนอะไรนัก บางทีมันอาจเกิดมาจากสมุฏฐานที่ผิด ๆ ก็ได้ อันการที่จะรักษาความเห็นของเราให้เข้าระดับตรงกับคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นเรื่องที่ทำได้ไม่

ง่ายเลย เพราะบางกรณีเมื่อคราวที่เราจำเป็นจะต้องยอมเสีย ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุขเพื่อรักษาไว้ซึ่งความเห็นอันถูกต้องก็มี อย่างที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า "เมื่อถึงคราวเสียทรัพย์ก็ต้องยอมเสีย เพื่อรักษาไว้ซึ่งอวัยวะ เมื่อถึงคราวเสียอวัยวะก็ต้องยอมเสีย เพื่อรักษาไว้ซึ่งชีวิต เมื่อถึงคราวจะเสียชีวิตก็ต้องยอมเสีย เพื่อตามรักษาไว้ซึ่งสัจจธรรม" ตามที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้เป็นกิจกรรมที่กระทำได้ด้วยยากทั้งนั้น ไม่ใช่เป็นกิจที่กระทำได้ง่าย ๆ เลย คนโดยมากมักคิดว่า ศีลธรรมจะเป็นอย่างไรก็ช่าง ขอแต่ให้เรามี ลาภ มียศ มีความสุข มีคนเขายกยอเราก็แล้วกัน เพราะฉะนั้นโลกทุกวันนี้ มันจึงเกิดความโกลาหลอยู่แทบทั่วไป ไม่ว่าที่ไหน ? ความอายบาปและเกรงต่อความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง เป็นรากฐานสำคัญ

ที่จะให้โลกเป็นสุข ความเชื่อว่า ผลของความดีและความชั่วมีจริง สัตว์มีกรรมเป็นของตัวจริง ๆ เป็นเหตุสำคัญส่วนหนึ่งที่จะทำให้โลกเป็นสุข เพราะถ้าเราปลงใจเชื่อตามหลักคำสอนจริง ๆ แล้ว เราก็จะต้องรักศีลธรรมยิ่งกว่าชีวิตของเรา การจะทำอะไรลงไปทางไตรทวารก็ตาม แม้ว่ากรรมนั้น ๆ จะกระทบกระเทือนถึงความสุขและอาชีพบ้าง เราก็ไม่ยอมเสียศีล-ธรรมเพราะเหตุแห่งความสุขและอาชีพนั้น แต่การที่จะน้อมใจเชื่อรับรักษาศีลธรรมให้ยิ่งกว่าชีวิตนั้น ก็จำเป็นจะต้องศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา ทั้งทางการศึกษาและการปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักจริง ๆ จึงจะปฏิบัติตามที่ว่าข้างต้นได้ เพราะการที่จะทำความเข้าใจพระพุทธศาสนาให้ตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรมนั้น ไม่ใช่อยู่ที่นับถือพระพุทธศาสนานาน หรือ

เข้ามาบวชในศาสนานานจึงจะมีความเข้าใจ ไม่ใช่เช่นนั้น บางคนเข้ามาสู่ศาสนาแบบช้อน ตักแกง ไม่รู้จักรสแกงก็มีถมเถไป ดังนั้น การที่จะเข้าถึงพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงนั้น จึงเป็นเรื่องที่ยากมาก เพราะการมาสู่พระพุทธศาสนา ของคนแต่ละคนนั้นไม่เหมือนกัน บางคนเข้าหาศาสนา เพราะน้ำมนต์หรือของขลังเครื่องรางก็มี บางคนเข้ามาเพราะหวังอะไร ๆ ก็มี บางคนเกิดความทุกข์เพราะแก่เฒ่าชรา เพราะโรคเบียดเบียฬรักษาไม่รู้จักหาย เพราะทรัพย์ อับปยศเพราะเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ไม่มีใครเขาอยากคบค้าสมาคมด้วย หรือเพราะเกิดศรัทธาแล้วก็เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา อย่างนี้ก็มี แต่เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องสำคัญอะไร เพราะศาสนานี้เป็นเสมือนบ่อน้ำสาธารณะ ใครอยากจะมาอาบหรือดื่มก็ได้ ไม่มี

ใครผูกขาด ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อเราเข้ามาสู่ศาสนาแล้ว จะมีวิธีทำอย่างไรบ้างจึงจะทำความเห็นของเรา แต่ละคนที่มาให้ถูกต้องตามหลักคำสอนจนถึงยอมตนลงปฏิบัติตามพระพุทธองค์อย่างจริงจังได้ ข้าพเจ้าขอฝากความคิดนี้ไว้แก่ผู้ร่วมนับถือพระพุทธศาสนาทุก ๆ ท่านที่ได้อ่านหนังสือนี้ไว้ณ ที่นี้ด้วย

อนึ่ง คำพูดทุก ๆ คำ เท่าที่ข้าพเจ้าได้เขียนลงไปนี้หากจะไม่เป็นที่สบอารมณ์ของท่านที่ได้อ่านบ้างก็ต้องขออภัยด้วย เพราะข้าพเจ้าเขียนลงไปด้วยใจจริงและมุ่งความเจริญตลอดถึงความสุขของเพื่อนร่วมศาสนาด้วยกันจริง ๆ ไม่ใช่จะมาแกล้งค่อนขอดว่ากันด้วยเจตนาร้ายก็หาไม่ แม้ถึงตัวของข้าพเจ้าผู้เขียนเองก็ยินดียอมรับคำตักเตือนของท่านผู้มีความรู้

อันถูกหลักอยู่เสมอทุกเวลา แต่ถ้าหากข้อความในหนังสือที่ตีพิมพ์ลงไปนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน โดยที่ทำความเห็นให้ถูกต้องได้บ้าง ด้วยการอ่านนี้แล้วไซร้ ข้าพเจ้าขออุทิศกุศลส่วนนี้บูชาสักการะพระคุณของมารดาบิดาอุปัชฌายาจารย์ ให้ท่านได้รับความสุขกายสุขใจตามสมควรแก่กำลังของกุศลส่วนนี้ด้วย.

พระมหาแสวง โชติปาโล
สำนัก เบญจนิกายวัดสร้อยทอง

ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิด กับเรื่องตายแล้วสูญทั้งสองเรื่องนี้ เป็นปัญหาที่เรื้อรังกันมานานแล้ว และยิ่งไปกว่านั้น ปัญหานี้ก็เป็นปัญหาที่ไม่รู้จักจบจีดเสียอีกด้วย ดูเหมือนว่า ในที่ประชุมของนักจิตวิทยา นักสรีระวิทยา และนักธรรมวิทยาทั่ว ๆ ไปมักถกเถียงกันอยู่เสมอ ๆ โดยให้เหตุผลกันไปในแง่ต่าง ๆ ตามที่ตนเห็นว่าถูก แต่จะอย่างไรก็ตาม การที่จะรู้เรื่องของความเกิด และความตายทั้งสองอย่างนี้ ได้อย่างชัดเจนจนหมดสงสัยนั้น ขอให้นักวิทยาทั้งหลายโปรดเข้าใจเสียด้วยว่า ไม่ใช่เป็นวิสัยของสามัญชนคนธรรมดาจะพึงรู้ได้ เท่าที่เราท่านรู้เรื่องของความเกิดและความตายอยู่ในทุก ๆ วันนี้นั้น ก็เพราะอาศัยสัญชาตญาณหรือรู้ได้โดยการศึกษาเล่าเรียนตามตำหรับตำราที่โบราณได้สืบสอนต่อ ๆ กันมาต่างหาก อย่างที่พวกเราพากันเชื่อตามที่พระท่านสอนว่า "ตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี" อย่างนี้เป็นต้น ความจริงตามที่พระท่านเทศน์สอนต่อ ๆ กันมานั้นไม่ผิด เพราะท่านมิได้พูดเอาตามความเห็นของท่านเอง แต่ท่านเทศน์สอนไปตามแนวพระบาลีและอรรถกถาซึ่งเป็นพุทธาธิบาย อันท่านได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนเป็นที่เข้าอกเข้าใจแล้ว จึงนำเอามาสั่งสอน ซึ่งความจริงแล้วคำสอนดังว่านี้ ไม่ใช่เป็นคำพูดของคนธรรมดาสามัญพูดไว้ การที่พุทธบริษัททั้งหลายพากันเชื่อตามที่พระท่านสอนอย่างนี้ เรียกกันตามภาษาธรรมว่า

"ตถาคตโพธิสัทธา" คือเชื่อตามตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แต่คนทั้งสอง คือ–คนที่สอนให้เชื่อ กับคนที่เชื่อตามทุก ๆ วันนี้ ถ้าหากมีคนใดคน หนึ่งมาคาดคั้นถามขึ้นว่า เท่าที่ท่านสอนให้เขาเชื่อ หรือเท่าที่ท่านเชื่อคำ ที่เขาสอนนั้นน่ะ ท่านเข้าไปรู้ไปเห็นมาจริง ๆ หรือ ๆ ก็จะรู้สึกว่าเกิดความ อึดอัดใจขึ้นมาทีเดียว เพราะความรู้ของตนแต่ละท่านเท่าที่รู้ ๆ กันมานั้น มันเป็นเพียงขั้นสัญญาความจำจากผู้อื่นเท่านั้น ซึ่งทางภาษาธรรมเรียกคน แบบนี้ว่า "ปรโตโฆสบุคคล" ก่อนอื่นที่ข้าพเจ้าจะพูดถึงเรื่องของความ เกิดและความตายนี้ ใคร่จะขอให้เหตุผลในเบื้องต้นเสียก่อน เพราะข้าพเจ้า ก็เป็นคนอีกคนหนึ่งที่รวมอยู่ในหมู่ของผู้ที่รู้ไม่จริง แม้ข้าพเจ้าจะละเพศ ฆราวาสเข้ามาบวชในพระบวรพุทธศาสนาของท่านผู้ตรัสรู้จริงคือ พระพุทธ-เจ้าได้พยายามศึกษาหาความรู้มาเป็นเวลานานปีแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เข้าถึง ขั้นความรู้จริงอยู่นั่นเอง ทั้งนี้ เป็นเพราะการเดินตามรอยพระพุทธองค์ ของข้าพเจ้านั้น มันเป็นเพียงขั้นปริยัติคือ–เรียนแผนที่เท่าที่พระพุทธองค์ ทรงสอนไว้เท่านั้นจึงไม่สามารถจะเข้าไปรู้ซึ้งถึงเรื่องของความเกิดและความ ตายได้อย่างแท้จริงเช่นอย่างพระพุทธองค์ หรือพุทธสาวกบางท่าน ที่ ท่านได้บรรลุ จุตูปปาตญาณ ได้ แต่เพื่อแสดงถึงหลักความจริงตามคำ สอนอันไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดซึ่งเป็นเสมือนแผนที่ตามที่ พระพุทธองค์ทรงสอนไว้จึงใคร่จะแสดงข้อเท็จจริงตามคำสอนเท่าที่ได้ศึกษา

มา ก็สาระสำคัญที่ข้าพเจ้าจะนำมาพูดนั้น–ก็มีอยู่ว่า คติของธรรมชาติหรือธรรมดาในโลกนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า "สิ่งใดมีเกิด สิ่งนั้นก็จะต้องมีดับ" หรือจะพูดอีกนัยหนึ่งก็ว่า "สิ่งที่ไม่เกิดก็คือสิ่งที่ไม่ดับ" อีกประการหนึ่ง สิ่งใดถ้ายังตกอยู่ในคติของสังขารธรรม สิ่งนั้นก็มีเกิดมีดับ หรืออย่างที่เราเรียกกันอย่างโวหารโลก ๆ ว่า "คนเกิด คนตาย" หรือ "สัตว์เกิด สัตว์ตาย" ดังนี้เป็นต้น สิ่งที่ไม่มีความเกิดดับ ก็มีแต่วิสังขารคือพระนิพพานเท่านั้น เพราะนิพพานไม่มีปัจจัยอะไร ๆ สามารถปรุงแต่งได้ พระนิพพานจึงไม่เข้าถึงซึ่งความเกิดและความดับ สัจจยมกบัณณัตติวารนิทเทสแสดงไว้ว่า "นิโรโธ นิโรธสจฺจนฺติ นิโรธสจฺจํ ฐเปตฺวา อวเสโส นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ นิโรโธเจว นิโรธสจฺจญฺจ ฯ แปลว่า นิโรธ เป็นนิโรธสัจ ใช่ไหม แก้ว่า ยกเว้นนิโรธสัจเสีย ความดับที่เหลือจัดเป็นนิโรธ แต่ไม่ใช่ นิโรธสัจ. นิโรธสัจ เป็นนิโรธด้วย แล้วก็เป็นนิโรธสัจด้วย. อรรถกถายมกขยายคำว่า "อวเสโส นิโรโธ" คือความดับที่เหลือไว้ว่า "อวเสโส นิโรโธติ ตทงฺควิกฺขมฺภน สมุจฺเฉท ปฏิปสฺสทฺธิ นิโรโธเจว ขณภงฺคนิโรโธจ. ซึ่งแปลว่าพระบาลีที่ว่า ความดับที่เหลือพระอรรถกถาจารย์ หมายเอา ตทังคนิโรธ วิกขัมภนนิโรธ สมุจเฉทนิโรธ ปฏิปัสสัทธินิโรธด้วย ทั้งหมายเอาขณนิโรธและภังคนิโรธอีกด้วย ตามที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า จะเป็นธรรมที่เป็นโลกีย์หรือ

โลกุตตรก็ตาม ถ้ามีปัจจัยปรุงแต่งแล้ว เป็นต้องเกิดดับทั้งนั้น แต่พระ-นิพพานอันเป็นองค์ธรรมของนิโรธสัจเป็นธรรมนอกโลกที่ไม่มีปัจจัยอะไรๆ มาปรุงแต่งได้ จึงจัดเป็นธรรมที่ไม่ตาย อุปมาเหมือนก้านไม้ขีดไฟกับข้างไม้ขีดไฟ ซึ่งมีเชื้อของไฟแฝงอยู่ในสิ่งทั้งสองนั้น เมื่อใดเอาสิ่งทั้งสองนั้นไปขีดกันเข้าให้ถึงขนาด ไฟก็เกิดขึ้น เมื่อหมดเชื้อของไฟแล้วก็หมดไป คราวนี้ถ้าพูดโดยนัยตรงกันข้าม ถ้าเราไปเอาวัตถุซึ่งมิใช่เชื้อของไฟมาขีดแทน เช่นเรานำเอาก้านไม้ขีดไฟ ไปขีดกับไม้ธรรมดา จะเกิดไฟขึ้นเหมือนอย่างที่ขีดไม้ขีดได้ไหมเล่า ความจริงก็ไม่ได้อยู่เอง เพราะไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นไฟขึ้นได้ อย่างหัวไม้ขีดกับข้างไม้ขีดไฟ คติความจริงในพระพุทธศาสนานี้ มิใช่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมาตั้งกฎของความจริงของสภาวธรรมนี้ขึ้นใหม่ก็หาไม่ แท้จริง กฎความจริงของธรรมนี้มีมานานนมแล้ว พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติในโลกหรือไม่ก็ตาม กฎของความจริงนี้ก็มีมานานจนกำหนดเวลาไม่ได้แล้ว เพราะมันเป็นกฎความจริงประจำโลกมานานจนไม่มีที่สุดและเบื้องต้น ต่อเมื่อพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรมมาจนเต็มเปี่ยมแล้ว ในที่สุดก็เกิดพระปัญญาสามารถล่วงเสียซึ่งปัญญาของเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายมา ทรงค้นพบหลักความจริงแห่งสัจจธรรมนั้นแล้ว ทรงประกาศหลักความจริงของสัจจธรรมนั้น ให้ปรากฏมีขึ้นในหมู่สัตว์ บรรดาเราท่านจึงทราบตามพระองค์ได้ต่างหาก

แม้เรื่องของความเกิดและความตายนี้ก็เหมือน เรื่องของความเกิดและความตายทั้งสองนี้ ถ้าพูดกันโดยเฉพาะในแง่ของพระพุทธศาสนาแล้วก็จะต้องพูดถึงความหมายของคำว่าเกิดและคำว่าตายกันเสียก่อน คำที่ว่า "เกิด เกิด" นี้ หมายถึงอะไรเป็นตัวเกิด ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าความปรากฏขึ้นแห่งเบ็ญจขันธ์นี่แหละเป็นความเกิด ส่วนความตายหรือความดับนั้น ก็หมายถึงความขาดไปของนามชีวิตินทรีย์และรูปชีวิตินทรีย์นั่นเอง แต่เรามาสมมติเรียกกันโดยโลกโวหารว่า "คนเกิด คนตาย" เท่านั้น ก็แหละความเกิดนั้น ในทางพระพุทธศานา ท่านจัดไว้เป็น ๔ กำเนิด ที่เรียกกันว่า "โยนิ" ๔ สัตว์ที่เกิดในไข่เรียกว่า "อัณฑชกำเนิด"๑ สัตว์ที่เกิดในที่ชุ่มแช่ เรียกว่า "สํสีทชกำเนิด"๑ สัตว์ที่เกิดในครรภ์เรียกว่า "ชลาพุชกำเนิด"๑ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นโตเป็นหนุ่มเป็นสาวทีเดียวเรียกว่า "โอปปาติกกำเนิด"๑ ส่วนความตายในทางพุทธศาสนานั้นในที่บางแห่งก็จัดไว้ ๒ คือ ตายตามกาลเวลา เช่นถึงคราวหมดอายุจึงแก่ตายเรียกว่า "กาลมรณะ"๑ ยังไม่ถึงคราวสิ้นอายุก็มาพลันอายุสั้นตายเสียด้วยอุปัททวะบางอย่างตัดรอนเรียกว่า "อกาลมรณะ" ๒ บางแห่งจัดไว้ ๓ ก็มีเช่นนามรูปดับทุกๆขณะเรียกว่า "ขณิกมรณะ"๑ การสิ้นอายุหรือยังไม่สิ้นอายุแล้วมาตายลงแต่คนที่ตายนั้นยังมีกิเลสอยู่ อย่างนี้เรียกว่า "สมมติมรณะ"๑ การตายอย่างเด็ดขาดโดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีกเช่นอย่างการตาย

ของพระอรหันตาเจ้า ทั้งหลายอย่างนี้เรียกว่า "สมุจเฉทมรณะ ๑ บาง บางแห่งจัดไว้ ๔ เช่น ตายเพราะสิ้นอายุ ๑ ยังไม่ทันจะสิ้นอายุแต่มาสิ้นกรรมก็ตายเรียกว่า "กัมมักขยมรณะ" ๑ สิ้นทั้งอายุสิ้นทั้งกรรมก็ตายเรียกว่า "อุภยักขยมรณะ" ๑ ตายลงโดยกระทันหันที่เรียกว่าตายโหงหรือตายห่าเรียกว่า "อุปัจเฉทกมรณะ" ๑ ดังนั้นเรื่องของความตายจึงมีได้หลายนัย แต่จะตายโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม เมื่อจะรวมความแล้ว ก็หมายถึงความขาดไปแห่งชีวิตรูปและชีวิตนามนั่นเอง คราวนี้มาเกิดปัญหาอยู่ที่ว่า ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดกันแน่ ปัญหานี้ควรแก้ตามมติของพระพุทธศาสนาได้ ๒ นัยคือ ที่เกิดอีกก็มี ที่ไม่เกิดอีกก็มี สัตว์เหล่าใดยังดับเหตุที่จะให้เกิดอีกยังไม่ได้ สัตว์เหล่านั้นก็จะต้องเวียนกลับมาเกิดอีกร่ำไป ส่วนสัตว์เหล่าใดดับเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดได้สิ้นเชิงโดยไม่เหลือแล้ว สัตว์เหล่านั้นก็เป็นอันสิ้นชาติ–สิ้นภพ ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป ต้นเหตุที่จะให้มีชาติคือความเกิดอีกนั้นมี ๓ คือ ๑. อวิชชา คือความไม่รู้จักทุกข์เป็นต้น ๒. ตัณหา คือความอยากได้ในสุขเวทนา ๓. กรรม คือตัวเจตนาที่เป็นบุญและบาป ทั้ง ๓ นี้พูดเฉพาะอดีตเหตุ ซึ่งเรียกว่า นิพพัตติลักษณะ

ขยายความ

อวิชชา ความไทย ๆ ก็ว่า ไม่รู้จักว่าขันธ์นี้เป็นทุกข์เข้าใจผิดว่าขันธ์ ๕ นี้ เป็นของงาม เป็นสุข เป็นของเที่ยงยั่งยืนถาวร เป็นตัวของ

เรา จึงเกิดตัณหาความทะยานอยากได้ขันธ์ที่ตนเข้าใจว่าสวยงาม เป็นสุข ยั่งยืน เป็นตัวของตัวนั้นแล้วก็ให้ทำกรรมที่เป็นตัวบุญและบาปขึ้น ดังนั้น ในสังยุตตนิกายพระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า กมฺมํ เขตฺตํ มีกรรมที่ดีและชั่วเป็นที่นา วิญฺญาณํ พีชํ มีวิบากวิญญาณเหมือนเมล็ดพืช ตณฺหา สิเนหํ มีความทะยานอยากเป็นเหมือนยางในพืช ถ้าต้องด้วยหลัก ๓ ประการนี้ แล้วก็ต้องเกิดอีกแน่ ๆ อุปมาเหมือนชาวสวนนำเอาเม็ดทุเรียน อันมียางที่เป็นเชื้ออยู่ข้างในเม็ดทุเรียนนั้นไปเพาะไว้ ที่พื้นดินซึ่งมีรส ไม่ช้าก็จะเกิดหน่อเป็นลำต้นแตกกิ่งก้านสาขาขึ้นได้ ข้อนี้ฉันใด ถึงแม้สัตว์ที่มีจิตใจประกอบไปด้วยยางคือตัณหาและยังกระทำกรรมที่เป็นบุญและบาปอยู่ ก็จะต้องเกิด นามรูป และ อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วก็สมมติเรียกกันว่าสัตว์และบุคคลเป็นต้น ฉันนั้น เพราะฉนั้นพระบาลีจึงตรัสไว้ว่า ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ สตฺโตติ สมฺมติ แปลว่า เพราะประชุมกันแห่งสัมภาระทั้งหลาย เสียงที่เรียกว่ารถย่อมมีขึ้น ฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายปรากฏ คำสมมติเรียกว่า สัตว์ ว่าบุคคล ย่อมมีขึ้นได้ ฉันนั้น ชนที่ทำบาปก็ต้องไปเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น ชนที่ทำบุญให้ทาน ก็ต้องไปเกิดในสุคติมีมนุษย์เป็นต้น ชนที่ทำฌานก็ต้องไปเกิดในพรหม ๒๐ ชั้น ในทางพุทธ-ศาสนา ท่านแสดงไว้อย่างนี้ ถามว่า ที่ว่าไปเกิดนั้น อะไรไป แก้ว่า

ความสามารถของกรรมที่เป็นบุญ และบาปนี้แหละเป็นพลังผลักดันให้ปฏิสนธิ ๒๐ ไปเกิด ท่านอุปมาไว้ว่า เหมือนกับนายพรานถือธนูมีลูกอันอาบด้วยยาพิษ พอเขาเห็นสัตว์ที่ต้องประสงค์แล้ว ก็โก่งคันธนู แล้วปล่อยลูกธนูไปยังเป้าหมายคือสัตว์นั้น ฉันใด การที่ชนกำลังทำกรรมที่เป็นบุญเป็นบาปอยู่ ก็เหมือนกับการโก่งธนู กำลังที่ผลักดันลูกธนูเหมือนกับความสามารถของกรรม ส่วนธนูที่อาบด้วยยาพิษซึ่งพุ่งตรงไปยังเป้าหมายนั้นเหมือนกับปฏิสนธิจิตที่ไปเกิดในภพเบื้องหน้า ฉันนั้น นี่เป็นการแสดงเหตุผลของการเกิด ส่วนเหตุผลของความตายเห็นจะไม่ต้องแสดง เพราะความตายที่ชาวโลกสมมติกันว่าตาย ใคร ๆ ก็รู้ เพราะเห็นกันอยู่เสมอ ๆ ในที่นี้จะขอพูดเฉพาะข้อปฏิบัติสำหรับเรื่องก่อนตาย ไว้สักเล็กน้อยเท่านั้น ความตายนี้ จัดเป็นภัยใหญ่หลวงต่อชีวิตของสัตว์ทุกหมู่เหล่า ทั้งไม่มีใครปรารถนาจะเผชิญหน้ากับความตายนั้น แต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้ายังต้องเสด็จดับขันธปรินิพาน โบราณท่านแนะนำไว้ว่า เวลาญาติของตนเจ็บหนัก ขอให้ผู้พยาบาลจงมีความฉลาดในการพยาบาลตรงหัวเลี้ยวหัวต่อให้ดี คือ ถ้าผู้เจ็บเป็นคนหนักในการให้ทาน ก็แนะนำถึงเรื่องทานที่เคยทำมาแล้วให้มาก ๆ หรือเคยรักษาศีล ก็ขอให้พูดตักเตือนในเรื่องศีลให้มาก หรือเคยปฏิบัติทำกัมมัฏฐานมามาก ก็ให้แนะนำเรื่องกัมมัฏฐาน ภาวนา ให้แก่ผู้ป่วยมาก ๆ จงพยายามประคับประคองน้ำใจของผู้ป่วยให้ดีอย่าให้เกิดความโกรธขึ้นได้ เพราะถ้าเกิดความโกรธ

ขึ้นแล้ว คติของผู้ป่วยจะไปตกอยู่ในที่ไม่ดี ตามธรรมดาคนป่วยมักโกรธง่าย ใจน้อย ถ้าหากเกิดโกรธขึ้นแล้วเพราะผู้พยาบาลทำไม่ดี ก็ได้ชื่อว่าประทุษร้ายญาติของตนเอง โดยไม่รู้ตัว แต่ถ้าตนฉลาดประคองน้ำใจของผู้ป่วยไว้ได้ ผู้ป่วยก็จะเกิดความสงบนึกถึงบุญกุศลที่ตนเคยทำไว้ได้ จิตใจก็ผ่องใส ถึงแม้เขาจะตายไปตามธรรมดาของสังขาร สุคติภูมิก็จะพึงหวังได้ สมตามเทศนานัยพุทธภาษิตที่ว่า เมื่อใกล้ตายถ้าจิตใจผ่องใส สุคติพึงหวังได้ ดังนี้ ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ใน กาลทานสุตตคาถาว่า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งพำนักของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ส่วนเรื่องที่ตายแล้วไม่เกิดอีก ก็ยังแยกเป็น ๒ ประการคือ – ๑. เห็นว่าไม่เกิดเอาเองโดยอำนาจของความเห็นผิด ๒. ไม่เกิดโดยวิธีปฏิบัติให้สิ้นเชื้อ พวกที่เห็นว่า ตายแล้วไม่เกิดโดยไม่ปฏิบัติให้สิ้นจากอาสวะนั้น ๆ คือ ชนบางจำพวกพากันลงความเห็นเอาเองว่า คนและสัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีกต่อไป หมายความว่า ตายแล้วศูนย์ ในทางพระพุทธ–ศาสนา พระองค์ทรงแสดงถึงพวกที่เห็นว่าตายแล้วศูนย์ไว้ถึง ๗ สาขา ซึ่งมีมาในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกายสีลขันธวรรคว่า อุจเฉททิฏฐิ คือความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วศูนย์มี ๗ อย่างด้วยกันคือ – ๑. เห็นว่าอัตตามีรูปประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อันมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เมื่อตายแล้วก็ศูนย์ ๒. เห็นว่าอัตตามีรูปเป็นทิพย์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น เมื่อตายแล้วก็ศูนย์ ๓. เห็นว่าอัตตามีรูปเป็นทิพย์ ที่สำเร็จได้ด้วยใจ

หมายถึงพรหมที่มีรูป มีอวัยวะน้อยใหญ่ทุกอย่างตายแล้วก็ศูนย์ ๔. เห็นว่าอัตตาที่ได้ถึงอรูปฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ รวมเป็น ๗ เห็นว่าอรูป ทั้ง ๔ นี้ตายแล้ว ก็ศูนย์ทั้งหมด ไม่เกิดอีกต่อไป ชนที่มีความเห็นว่าตายแล้วก็ศูนย์อย่างนี้ จะเห็นโดยวิธีใด ๆ ใน ๗ วิธีนี้ก็ตามเถิด ท่านจัดว่ามีความเห็นผิดที่เรียกว่า "อุจเฉททิฏฐิ" ทั้งนั้น อะไรก็ไม่สำคัญสำหรับพวกเรา ๆ ที่ไม่ได้อะไร ฌานสมาบัติอะไรก็ไม่ได้ แต่บางคนลงความเห็นเอาเองว่า คนและสัตว์ตายแล้วก็ศูนย์ โดยพูดว่า ถ้าตายแล้วเกิด คงไม่มีใครคนใดคนหนึ่งที่ไปเกิดมาบอกข้าพเจ้าบ้างซิว่า บัดนี้ข้าพเจ้าทำชั่วจึงตายไปตกนรกอยู่อย่างลำบาก ขอท่านอย่าทำชั่วนะ หรือว่าฉันทำบุญทำทานอย่างนี้เชียว จึงตายไปเกิดเป็นเทวดาได้เสวยสมบัติที่เป็นทิพย์อะไรอย่างนี้เป็นต้น นี่ก็ไม่เห็นมีใครกลับมาบอกสักคนเดียว ตายแล้วก็เงียบไปหมด จึงเห็นได้ว่าตายแล้วต้องศูนย์แน่ ๆ แต่ทางศาสนานี้สอนไว้ว่าถ้าทำชั่วต้องไปตกอบาย ทำดีจะได้ไปสวรรค์อย่างนี้ เป็นการขู่ให้คนกลัว หรือล่อให้คนหลงมากกว่าอย่างอื่น แล้วคนจำพวกนี้ก็พากันทำกรรมชั่ว โดยปราศจากความละอาย ความเกรงกลัวต่อบาป แม้จะทำความดีบ้างก็น้อย เพราะอัธยาศัยของสัตว์เดี๋ยวนี้หนาแน่นไปด้วยกิเลส คือความโลภ ความโกรธ และความหลง จึงพากันเป็นทาสของอารมณ์ไหลไปตามอำนาจของกิเลสทั้ง ๓ นี้ โดยมากไม่ว่าชนชั้นไหน ก็เมื่อชน

ผู้มีใจสูง ยังหนาแน่นไปด้วยกิเลสแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องพูดถึงสัตว์เดียรัจ-ฉานเพราะเดียรัจฉานมีวิบากขันธ์ต่ำอยู่แล้ว โอกาสที่จะทำดีมีทานเป็นต้น เดียรัจฉานก็ทำไม่ได้อย่างคน ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงสมควรแท้ที่มวลพุทธ-บริษัทจะใช้ปัญญาพิจารณาให้มาก เพื่อให้รู้ซึ้งถึงเหตุผล ขอให้คิดดูว่า ถ้าหากจะไม่เชื่อว่า โลกหน้ามี ก็ขอให้ทำดีไว้ ยังมีส่วนได้กำไร เพราะถ้าโลกหน้าไม่มีจริงตามที่คนเข้าใจ แต่ถ้าทำความดีไว้ เราก็จะเป็นผู้มีความสุขกายสุขใจ ไม่ต้องเกิดถ้อยร้อยความ ติดคุกติดตราง เพราะกรรมชั่วของตน ยิ่งไปกว่านั้น เรายังมีผู้ต้องการคบค้าสมาคมรักใคร่นับถือโดยทั่วไปตามสมควรแก่ความดีที่ตนได้ทำไว้ ก็ถ้าหากว่าโลกหน้ามีจริง เราก็ยิ่งจะได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไปถึง ๒ เท่า คือทั้งโลกนี้และโลกหน้าแต่นั้นแหละ เพราะเหตุที่ความดีทำได้ยาก จึงไม่ค่อยมีใครอยากทำ ขอให้นึกเทียบดูง่าย ๆ คนที่คดโกงกับคนที่ซื่อตรง หรือคนโง่กับคนฉลาด ชนพวกไหนจะมากกว่ากัน เท่านี้ก็พอจะทราบได้ว่า เดี๋ยวนี้กำลังมากอัดแอไปด้วยคนคดโกงและคนอันธพาล ส่วนคนที่ซื่อตรงและคนที่ฉลาดนั้นมีน้อยนัก เรื่องนี้เราพิจารณาดูตัวเองจะรู้ได้ ความดีมีลักษณะเหมือนยารักษาโรค คนที่เป็นโรคเวลาที่เขาให้รับประทานยามักบ่นว่ายานี้ขมขื่นและไม่อยากรับประทาน แต่เมื่อรับประทานเข้าไปแล้ว สรรพคุณของยาก็สามารถเข้าไปขจัดโรคให้หายไปได้ฉันใด แม้ถึงความดีที่เราทำก็มีนัยฉันนั้น ศีลเป็นยาสำหรับระงับพิษของโรค คือความวิปฏิสารเดือดร้อนใจ ซึ่งเกิด

จากกิเลสอย่างหยาบมีกายทุจริตเป็นต้น สมาธิเป็นยาสำหรับระงับความฟุ้งซ่านแห่งจิต อันเป็นพิษกางกั้นทางจิตใจไม่ให้บรรลุคุณความดี ส่วนปัญญา เป็นยาสำหรับประหารตัดสมุฏฐานของโรค คือความโลภ ความโกรธ และความหลง อย่างละเอียดให้หมดไปจากขันธสันดานอย่างเด็ดขาด เหตุนั้นจึงสมควรแท้ในเรื่องทำความดี เพราะสามารถอำนวยความสุขให้ได้อย่างแท้จริง ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ไม่ควรจะเป็นผู้เห็นว่าตายแล้วศูนย์ ผีนทำความชั่วอย่างไม่กลัวผลของความชั่วจะให้ผล ขอจงเห็นความชั่วว่าเป็นเหมือนอสรพิษ หรือเหมือนกับมูตคูถอันเป็นของโสโครกที่จะมาเปื้อนกายฉะนั้นเถิด

๒. พวกที่เห็นว่าไม่เกิดโดยวิธีปฏิบัติให้สิ้นอาสวะ ยังมีชนอีกพวกหนึ่ง ได้ลงความเห็นเชื่อตามที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนจากสำนักครูอาจารย์ที่สอนสืบ ๆ กันมาว่า ตราบใดถ้าเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ยังตัดไม่ขาดด้วยโลกุตตรญาณ ตราบนั้น ก็ยังจะต้องเกิดทุกข์อยู่อีก ชนจำพวกนี้แหละที่เรียกกันว่า "สัมมาทิฏฐิบุคคล" คือ บุคคลผู้ที่เห็นชอบตามคติของพระพุทธศาสนา ต้นเหตุแห่งความเกิดทุกข์นั้น ที่เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ก็มีเพียง ๓ คือ– ๑. อวิชชา ความไม่รู้ในวัตถุ ๘ ประการ มีทุกข์เป็นต้น ๒. ตัณหา คือความทะยานอยากได้ในสิ่งที่ตนไม่รู้นั้น ๓. กรรม คือตัวเจตนาที่อาศัยกาย วาจา และใจ เกิดเป็นบุญเป็นบาปขึ้น อธิบายว่า

อวิชชา แปลว่า ไม่รู้ คือมีลักษณะไม่รู้แจ้งแทงตลอดสัจจธรรม ๔ คือ ทุกขสัจจ เหตุให้เกิดทุกข์คือตัวตัณหา ความดับทุกข์ คือนิโรธ ทางให้ถึงความดับทุกข์คืออริยมรรค เพราะเหตุที่ไม่รู้จักทุกข์กับสมุทัย จึงเป็นเหตุให้เกิดสังขารที่เป็นบุญบาปอยู่ร่ำไป เพราะไม่รู้จักนิโรธกับมรรค จึงเป็นเหตุให้ปฏิบัติผิด เกิดมีลัทธิต่าง ๆ ขึ้นจนนับแทบไม่ถ้วน อวิชชา มีกิจหน้าที่ปิดบังความจริง ไม่ให้เห็นความเป็นจริงของธรรมชาติซึ่งเกิดอยู่ตามอารมณ์ และอิริยาบถว่ามีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปิดบังให้เห็นแต่สมมติบัญญัติว่า เป็นสัตว์ บุคคล หญิงชาย ให้เกิดแต่ความโลภโกรธ และหลงอยู่ร่ำไป อวิชชา มีผลที่พระโยคีบุคคลพึงกำหนดรู้ได้ว่าความไม่รู้นี้เป็นธรรมที่ปิดบังไม่ให้รู้ซึ้งถึงความจริงของสัจจธรรมได้ นอกจากอวิชชาตัวไม่รู้แล้ว ธรรมอย่างอื่น ๆ ที่จะมาปิดบังความจริงของสัจจธรรมย่อมไม่มีเลย เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า อวิชชา คือความไม่รู้นี้เป็นมลทินอย่างยิ่ง ความเป็นผู้ไม่แยบคายเฉียบแหลมนี้แล เป็นเหตุใกล้ให้เกิดอวิชชา คนที่ไม่หนักในเหตุผลเป็นคนปราศจากปัญญาเครื่องสอดส่องให้ซึ้งถึงความจริงของสัจจธรรม ย่อมได้นามว่าเป็นผู้มีจักษุบอดที่จะล่วงพ้นทุกข์ในวัฏฏะไปได้นั้นน้อยนักน้อยหนา ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า โลกนี้มืดมน ชนผู้เห็นแจ้งในโลกนี้มีน้อยนัก ชนที่จะไปสู่สวรรค์และนิพพานนั้นน้อย เหมือนนกที่พากันติดข่ายของนายพรานแล้ว ที่จะหลุด

พ้นจากเงื้อมมือของนายพรานไปได้น้อยตัวนักหนา ตัณหา เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ตัวที่ ๒ มีลักษณะอยากได้อารมณ์ที่น่าปรารถนา ธรรมดาของอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะที่น่าใคร่ ย่อมเป็นเหตุไหลมาแห่งสุขเวทนาอันเจือด้วยเหยื่อคือกามคุณ ย่อมจะทำให้คนและสัตว์ผู้ที่มีตัณหาพากันติดอยู่ในรสของรูปที่สวย เสียงที่ไพเราะเป็นต้นนั้น เมื่อได้รับรสของรูป เสียงที่น่าใคร่แล้ว ก็เกิดความสุขเจ้าตัวตัณหาที่อาศัยสุขเวทนานั้นก็เกิดอยู่เรื่อย ๆ ไม่รู้จักเต็ม ไม่รู้จักอิ่มพร่องอยู่เป็นนิจกาล แม่น้ำยังไม่รู้จักเต็ม แต่แม่น้ำคือตัณหานี้ไม่มีเต็ม ไม่ว่าในกาลไหน ๆ พระพุทธ-องค์จึงตรัสว่าเป็นต้นเหตุใหญ่ที่จะให้เกิดกองทุกข์ ตัณหานี้ มีหน้าที่ติดแน่นในอารมณ์อันน่าใคร่ คือรูปสวย เสียงไพเราะ และกลิ่นที่หอมหวลชวนดมเป็นต้น ตามธรรมดาโลภะที่อาศัยรูปเกิด อาศัยเสียงเกิดเป็นต้นนั้นแก้ได้ยาก เปลื้องให้หลุดได้ยากเหลือประมาณ พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสไว้ว่า "เครื่องจองจำใด จะทำด้วเหล็ก ทำด้วยไม้ หรือทำด้วยหญ้าปล้องก็ตาม ผู้มีบัญญาทั้งหลายหาได้กล่าวเครื่องจองจำเหล่านั้นว่ามั่นคงถาวรไม่ ตัณหาคือความกำหนัดอันใดของเหล่าชนผู้กำหนัดยินดียิ่งนัก ในแก้วมณี และต่างหูทั้งหลาย และตัณหาที่เยื่อใยอาลัยในบุตรและภรรยาอันใด นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมกล่าวความกำหนัดและความเยื่อใยอันนั้นว่า เป็นเครื่องจองจำที่ปลดเปลื้องได้แสนยาก

ทั้งเหนี่ยวรั้งลงในภูมิเบื้องต่ำมีนรกเป็นต้น ทั้งหย่อนคือให้เกิดอยู่ในสุคติภูมิอยู่ร่ำไป ไม่ได้หลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะไปได้ ดังนี้ ตัณหานี้มีผลให้พระโยคีบุคคลกำหนดรู้ได้ว่า เป็นธรรมที่ละทิ้งได้แสนยาก ไม่เลือกว่าสัตว์ประเภทไหน ถ้ายังอยู่ในภูมิทั้ง ๓ มีกามภูมิเป็นต้นแล้ว ก็ต้องอาศัยตัณหานี้เป็นแดนเกิดเสมอไป เหตุนั้นในอรรถกถาธรรมบทพระมหาพุทธโฆสาจารย์จึงกล่าวว่า ตัณหาเป็นเหมือนมารดา เพราะให้สัตว์เกิดในภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็นต้นโดยวาระพระบาลีว่า "ตัณหาย่อมยังบุรุษให้เกิด ดังนี้ ตัณหานี้ มีมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดเป็นเหตุใกล้ ตามธรรมดาความเห็นผิดจะเกิดก็อาศัยตัณหาเกิด เหตุนั้นในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรพระพุทธองค์ทรงมุ่งจะยกเอาทิฏฐินี้เป็นตัวประทาน จึงทรงจำแนกตัณหาออกเป็น ๓ คือ ๑. ตัณหาใดที่อาศัยวัตถุกาม มีรูปสวย เสียงไพเราะเป็นต้นเกิด ตัณหานั้นเรียกกันว่ากามตัณหา ๒. ตัณหาใดที่อาศัยอารมณ์เช่นนั้นแหละเกิด แต่มีทิฏฐิที่เห็นว่าอารมณ์เที่ยงเกิดร่วมด้วยอย่างนี้เรียกว่าภวตัณหา ทั้งเกี่ยวด้วยรูปฌาน ๓. ตัณหาอันใดที่อาศัยอารมณ์เกิดร่วมกับทิฏฐิที่เห็นว่าศูนย์ อย่างนี้เรียกว่าวิภวตัณหา ทั้งเกี่ยวด้วยอรูปฌาน ทิฏฐิจึงมีความใกล้ชิดกับโลภะมาก เพราะตนชอบสิ่งใด ก็มักลงความเห็นว่าสิ่งนั้นดีชอบในสิ่งนั้น อวิชชาตัวไม่รู้ เขาเป็นคู่กับตัณหา คือไม่รู้ในสิ่งใดก็อยากได้ อยากเห็นในสิ่งนั้น เช่นไม่รู้ว่าลาภนี้จะดีอย่างไร ก็อยาก

ได้ลาภนั้น หรือไม่รู้ว่ายศดีอย่างไรก็อยากได้ยศนั้น โดยที่สุดแม้แต่ครอบครัว ผู้ที่ยังไม่เคยมีครอบครัว ไม่รู้ว่ามีครอบครัวเข้าแล้วจะเป็นสุขอย่างไร ก็อยากได้ครอบครัวนั้นอย่างนี้เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้เกิดตัวงานคือทำกรรมที่เป็นบุญเป็นบาปต่อไป กรรมเป็นต้นเหตุ เหตุให้เกิดทุกข์ตัวที่ ๓ กรรมนี้ถึงจะมีมากก็ตาม แต่เมื่อจะพูดให้สั้น ๆ แล้ว ก็มีอยู่เพียง ๒ ประเภทเท่านั้น คือเจตนากรรมหนึ่ง และมรรคกรรมอีกหนึ่ง อธิบายความว่าเจตนากรรม เมื่อพูดถึงจำนวนแล้ว เจตนากรรมที่เป็นฝ่ายโลกีย์มี ๒๙ คือเจตนากรรมที่เป็นบาปมี ๑๒ เกิดขึ้นโดยมีทุจริต ๑๐ เป็นเครื่องหมายกลับผลักดันให้ผู้เป็นเจ้าของผู้ทำกรรมที่เป็นบาปนั้นได้รับทุกข์ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในปัจจุบันจะต้องได้รับทุกข์ภัย มีราชภัยเช่นถูกจองจำหรือประหารชีวิตเป็นต้น ส่วนอนาคตก็จะต้องได้รับผลคืออบายทุกข์เพราะอำนาจของอกุศลธรรมเท่าที่ตนทำไว้นั้น ส่วนผู้ใดมีเจตนากรรมที่เป็นกุศลอีก ๑๗ กุศลทั้ง ๑๗ นั้นย่อมผลิตผลให้ผู้กระทำมีฐานะต่างกันคือชนจำพวกใดมีเจตนากรรมที่เป็นมหากุศลปรารภเอาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีทานการให้ด้วยหวังการสงเคราะห์และบูชาคุณเป็นต้น ก็ย่อมได้รับผลเป็น ๒ ประการ คือ ในปัจจุบันชาตินี้ผู้ให้ทานก็ได้ชื่อ ผูกไมตรีจิตรักใคร่ในระหว่างผู้ให้และผู้รับไว้ได้ จิตใจก็เป็นสุข มีผู้ต้องการและคบหาสมาคมด้วย หมดความหวาดระแวงต่อภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นอย่างนี้เป็นต้น ส่วน

ผลในอนาคตข้างหน้านั้น ก็ย่อมจะได้รับสุขสมบัติในมนุษย์แหละเทวดา มากน้อยตามส่วนแห่งกุศลเท่าที่ตนได้กระทำไว้

ส่วนชนเหล่าใด มีเจตนากรรมที่เป็นฌานคือรูปฌาน และอรูปฌาน ชนเหล่านั้น ก็ย่อมได้รับผลในปัจจุบันชาตินี้ และอนาคตชาติหน้าเหมือนกัน คือในปัจจุบันชาตินี้ย่อมได้รับความสุขอย่างปราณีตอันเกิดจากการได้ฌาน เพราะข่มนิวรณ์ธรรมอันเป็นประดุจเสือโคร่งไว้ได้ โดยวิกขัมภนประหาร ครั้นแตกกายทำลายขันธ์ไปในชาติหน้า เจตนากรรมที่เป็นฌานทั้ง ๒ นั้น ก็ย่อมจะบันดาลให้ได้โอปปาติกำเนิดเกิดเป็นพรหมอยู่ในรูปพรหมโลกและอรูปพรหมโลก ตามส่วนแห่งกำลังฌาน เท่าที่ตนได้สร้างสมอบรมไว้ เสวยอารมณ์ชมสมบัติ อยู่ในพรหมโลกนั้นสิ้นกาลช้านาน นับเป็นกัลป์ ๆ เช่นอย่างดาบสทั้ง ๒ ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้ทิศาปาโมกข์ ที่พวกเราชาวพุทธ รู้กันอยู่ทั่วไปว่า อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบสรามบุตร นี่แหละ ตามที่อธิบายมาอย่างยืดยาวถึงอย่างนี้ ซึ่งอาจเป็นเนื้อความที่เข้าใจได้ยาก สำหรับท่านที่มีการศึกษาน้อยบางคนก็ตามเถิด แต่ก็พอจะเป็นทิฏฐานุคติให้เห็นได้แล้วว่าคนและสัตว์ทั้งหลายที่มีฐานะต่างกันตั้งแต่ชั้นต่ำอบายภูมิขึ้นมาจนสูงสุด ตลอดถึงพรหมโลก ย่อมเป็นไปเพราะอำนาจของกรรมนั้น หนีกฎของกรรมไม่พ้น จะเกิดเป็นสัตว์ในอบายได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัส หรือเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา

ตลอดจนเกิดเป็นพรหม ได้รับความสุขอย่างไร ๆ ก็ดี ท่านเหล่านี้ก็ยังได้นามว่าเกิดอยู่นั่นเอง หนีความเกิดไปไม่พ้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้เบื้องต้นแล้วว่า ความเกิดเป็นปฐมทุกข์ เกิดเป็นทุกข์ขึ้นก่อน แล้วก็ประดับประดาไปด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความร่ำไรรำพัน ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และคับแค้นใจ ก็จะเกิดขึ้นตามมา เมื่อความเกิดนั้นแปรไปเป็นความแก่และความตาย ผู้ที่ครองขันธ์อยู่ก็ย่อมประสพทุกข์ เพราะฉะนั้น ผู้ใดปรารถนาความเกิด ก็จงทำกรรมที่เป็นวัฏฏคามินีกุศลอันจะนำตนให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะนี้ ก็จะพึงได้รับผลตามที่ตนได้กระทำและปรารถนาไว้ แต่ถ้าไม่ทำ จะปรารถนาเอาเฉย ๆ ย่อมไม่ได้ ผิดหลักความจริง หรือทำอย่างหนึ่ง แล้วปรารถนาอีกอย่างหนึ่งก็ไม่ได้เหมือนกัน ยกตัวอย่างเช่น ตนเป็นคนเกียจคร้าน แล้วปรารถนาจะเป็นคนมีทรัพย์ หรือเป็นคนขี้เหล้าเมายา เป็นนักเลงการพนัน นักเลงหัวไม้ แล้วอยากจะให้ตนมีความสุข อยากให้คนดีมีศีลธรรมมาคบค้าสมาคมกับตนอย่างนี้ ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้แล้วว่า ทำกรรมชนิดใด ก็จะต้องได้รับผลกรรมชนิดนั้น อันจะทำกรรมอย่างหนึ่ง แล้วไพร่ไปได้ผลอีกอย่างหนึ่งนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ เว้นเสียแต่กรรมที่ตนทำไว้นั้น ยังมีกำลังไม่พอ หรือยังไม่ถึงคราวจะให้ผลเท่านั้น คนบางคนเข้าใจผิดไปว่า ทำชั่วได้ดี หรือทำดีได้ชั่ว ตัวอย่างเช่น คน

บางคนไม่มีศีลมีธรรมเที่ยวคดโกงเขาทั่วไป แต่กลับไปได้รับความสุข ถูกหวยเบอร์อย่างนี้ก็มี แต่คนที่มีศีลมีธรรมดีกลับมีแต่ความทุกข์เจ็บไข้ หรือถูกเขาเบียดเบียฬ หรือประสพภัยต่าง ๆ มีไฟไหม้เป็นต้น แล้วคนที่เข้าใจผิดก็ยกเอาคนพวกนี้มาเป็นเครื่องอ้าง ต่างก็พากันไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อผลของกรรม แล้วทำแต่กรรมชั่ว ได้ชื่อว่าเขาเหล่านั้นทำลายศรัทธาสมบัติอันเป็นอริยทรัพย์ของตนเองไปเสียโดยไม่รู้ตัว เราจะได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ก็จะต้องอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เพราะถ้าชนไม่เชื่อว่าสิ่งใดดี ก็ไม่อยากได้สิ่งนั้น ไม่ทำสิ่งนั้น ก็ย่อมหมดโอกาสที่จะได้รับผลของสิ่งนั้น อย่าว่าแต่สมบัติในโลกเลย ที่สมบัติคือศรัทธาจะอำนวยให้ แม้สมบัตินอกโลก ทรัพย์คือศรัทธาก็สามารถจะอำนวยให้ได้ ดังเทศนานัยที่ว่า สทฺธาย ตรติ โอฆํ ซึ่งแปลว่า ชนจะข้ามโอฆะได้ก็เพราะศรัทธา ความชั่วเป็นของทำง่ายสำหรับคนชั่ว คนชั่วมองเห็นความชั่วเหมือนน้ำผึ้ง มองเห็นความชั่วว่าทำได้ง่ายเหมือนพายเรือล่องไปตามน้ำ แต่ก็มองเห็นความดีว่าทำยาก เหมือนพายเรือทวนน้ำที่ไหลเชี่ยว หรือเหมือนกับการกลิ้งครกขึ้นภูเขา รู้สึกว่าความดีเป็นของหนัก และยากเย็นสำหรับคนพาลสันดานชั่วเสียอย่างเหลือเกิน ส่วนคนดีเมื่อมองเห็นโทษของความชั่วแล้ว ย่อมมีความพอใจในการกระทำความดี แม้ความดีจะเป็นของที่ทำได้ยากเพียงไรก็ตาม คนดี

นั้นก็ยินดีที่จะทำไม่ว่าในกาลไหน เหมือนคนเป็นไข้ต้องการหายไข้ แม้ยาจะขมขื่นสักปานใด แต่เพราะมารู้คุณค่าของยาว่า กำจัดโรคให้หายได้จริง ก็มีความพอใจ ยินดีที่จะรับประทานยานั้น เพื่อให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บนั้นได้ ฉันนั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า "ความชั่วอันคนชั่วทำได้ง่าย แต่คนดีทำยาก ส่วนความดีอันคนชั่วทำได้ยาก แต่คนดีทำได้ง่าย นี่แหละท่านจึงแบ่งชนไว้เป็น ๔ จำพวกคือ ๑. ชนบางพวกปรารถนาแต่ไม่ทำก็ไม่ได้ ๒. ชนบางพวกไม่ปรารถนาแต่ทำ ก็ย่อมได้ ๓. บางพวก ทั้งไม่ ปรารถนา ทั้งไม่ทำ ย่อมไม่ได้เลย ๔. ชนบางพวกทั้งปรารถนาและทั้งลงมือทำ ก็ยิ่งได้ผลแน่นอนทีเดียว ตามที่ได้อธิบายมานี้ เป็นเจตนากรรมที่บันดาล ให้ผู้กระทำกรรมนั้น ๆ ต้องเวียนมาประสพกับความเกิดอีกอย่างแน่นอน ตามคติของพระพุทธศาสนา

ส่วนมรรคกรรม ได้แก่กุศลกรรมที่เกิดขึ้นในขณะทำสติปัฏฐาน คือกาย เวทนา จิต และธรรม ชนเหล่าใดมีอุปนิสัยที่สามารถจะส่งให้ถึงมรรคผล นิพพานได้ ก็เริ่มต้นด้วยการปฏิบัติสติปัฏฐาน เพื่อจะปลูกปัญญาจักษุให้มีขึ้น ได้ชื่อว่าชนเหล่านั้น กำลังพากันเดินทางมุ่งไปสู่ความสิ้นทุกข์ แต่ก่อนอื่นที่ข้าพเจ้าจะพูดถึงวิธีเดินทาง จะต้องพูดถึงทางเสียก่อนว่า ทางสายที่จะไปสู่ความสิ้นทุกข์นี้ ประกอบไปด้วยองค์อะไรบ้าง ทางนั้นมีหลายสาย เช่น ทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ ทางไป

มนุษย์ ทางไปเทวดา ทางไปพรหม ทางตามที่กล่าวนี้จะไม่พูดถึงในที่นี้ เพราะไม่ใช่เป็นความประสงค์ในมรรคกรรมนี้ แต่จะขอพูดเพราะทางสายเอกคือสติปัฏฐานเท่านั้น ทางสายเอกนี้ เรียกกันในกลุ่มพุทธบริษัทว่า "เอกายนมรรค" คือทางไปของบุคคลผู้เดียว เป็นทางไปแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย สลัดคืนเสียซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นทางที่สลัดออกเสียซึ่งลูกศรมีราคะเป็นต้น เอกายนมรรคนี้ แยกได้ ๓ ตอนคือ ๑. ตัวมรรค ๒. องค์มรรค ๓. ผู้เดินในมรรค ขยายความว่า คำว่าทางในที่นี้หมายถึงอารมณ์เป็นทาง องค์มรรคในที่นี้หมายถึง มัคคังคเจตสิก ๘ ที่ย่อลงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง ๓ ผู้เดินทาง หมายถึงโยคีบุคคลที่เกิดมหากุศลจิตดวงที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นโดยยึดเอานามรูปเป็นอารมณ์ เพื่อความเข้าใจง่าย จะขออธิบายรวมกันไปทีเดียว ทางสายนี้เมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เคยได้มีผู้ถากถางกันมาครั้งหนึ่งแล้ว ครั้นกาลล่วงมาถึงบัดนี้ ทางสายที่กล่าวนี้ก็เกิดรกรานเสียจนมองไม่ค่อยเห็นร่องรอยเสียแล้ว เดชะบุญประวัติศาสตร์ของทางสายที่ว่านี้ยังมีอยู่ ตามที่สมเด็จ-พระบรมครูตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรว่า ตํ โข ปน ภิกฺขเว เป็นต้น แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็นี้แลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์อย่างแท้จริง คือทางมีองค์อวัยวะ ๘ เป็นทางไปไกลจากข้าศึกคือกิเลส ๑ ปัญญาอันเห็นชอบ ๒ ความดำริชอบ ๓ วาจาชอบ ๔ การงาน

ชอบ ๕ เลี้ยงชีพชอบ ๖ เพียรชอบ ๗ ระลึกชอบ ๘ ตั้งใจไว้ชอบ ข้าพเจ้าจะขอเชิญพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) มาลงไว้ เพื่อเป็นข้อปฏิบัติสำหรับกุลบุตรผู้สนใจใคร่ในการปฏิบัติสืบไป ดังต่อไปนี้

"เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเทศนาองค์ทั้ง ๘ โดยสรุปฉะนี้แล้ว จึงทางขยายองค์ทั้ง ๘ นั้นเป็นลำดับไป โดยตรัสเป็นกเถกามยตาปุจฉา คือตรัสถามเองแล้วทรงแก้เองว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบนั้นเป็นไฉน ? ทางเทศนานัยวิสัชชนาแก้ว่า ปัญญาอันรู้ทุกข์ รู้ในเหตุเครื่องเกิดทุกข์ขึ้นพร้อม รู้ในความดับทุกข์โดยไม่เหลือ รู้ในข้อปฏิบัติให้สัตว์ถึงความดับทุกข์โดยไม่เหลือ ปัญญาหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาทิฏฐิ คือปัญญาอันเห็นชอบ ในองค์ที่ ๒ ตรัสถามว่า สัมมาสังกัปป ความดำริชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาว่า ความดำริ ความตรึกในคุณคือ จะออกเสียจากกามหนึ่ง จะออกเสียจากพยาบาทหนึ่ง จะออกเสียจากวิหิงสาหนึ่ง ความดำริทั้ง ๓ นี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ ในองค์ที่ ๓ ตรัสถามว่า วาจาชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาว่า วิรัติเป็นเครื่องเว้นจากมุสาวาทคำเท็จหนึ่ง วิรัติเป็นเครื่องเว้นจากวาจาส่อเสียดทำความรักให้ศูนย์หนึ่ง วิรัติเป็นเครื่องเว้นจาก วาจาหยาบหนึ่ง วิรัติเป็นเครื่องเว้น จากการบ่นรำพันเพ้อเจ้อโปรยประโยชน์เสียหนึ่ง วิรัติอันตกแต่งให้งานในวาจา ๔ อย่างนี้ เรา

ตถาคตกล่าวว่า สัมมาวาจา คือวาจาชอบ ในองค์ที่ ๔ ตรัสถามว่า การงานชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาว่า วิรัติเครื่องเว้นจากการปลงชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไปหนึ่ง วิรัติเป็นเครื่องเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้อนุญาตให้หนึ่ง วิรัติเป็นเครื่องเว้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ และกาเมสุมิจฉาจารความประพฤติผิดในกามทั้งหลายหนึ่ง วิรัติทั้ง ๓ นี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมากัมมันตะ คือการงานชอบ ในองค์ที่ ๕ ตรัสถามว่า ธรรมเครื่องเลี้ยงชีวิตชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาโดยปุคคลาธิษฐานว่า พระอริยะสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ละกาย-กรรม วจีกรรมเครื่องอาศัยเป็นอยู่ผิดเสียทั้งไม่ล่วงละเมิดด้วยวาจา มาสำเร็จความเป็นอยู่เลี้ยงชีพด้วยพยายามเครื่องอาศัยเป็นอยู่ที่ชอบ ปราศจากโทษ ธรรมเครื่องอาศัยเป็นอยู่นี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาอาชีวะ คือธรรมเครื่องอาศัยเป็นอยู่ชอบ ในองค์ที่ ๖ ตรัสถามว่า เพียรชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอทำฉันทะความพอใจให้เกิดขึ้น พยายามปรารภเริ่มความเพียร ยกจิตขึ้นตั้งปธาน-วิริยะไว้ เพื่อจะไม่ให้ธรรมที่เป็นบาป เป็นอกุศลทั้งหลายที่ยังมิได้มียังมิได้เกิด ไม่ให้มี ไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานได้เป็นกิจอย่างหนึ่ง ภิกษุให้ฉันทะเกิดขึ้น พยายามปรารภความเพียรยก ยกจิตขึ้นตั้งเป็นปธานวิริยะไว้ เพื่อจะมาละเสียซึ่งเหล่าอกุศล บาปกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้หมดไปเป็นกิจ

อย่างหนึ่ง และตั้งปธานวิริยะไว้ เพื่อจะให้กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเป็นกิจอย่างหนึ่ง และตั้งปธานวิริยะไว้ เพื่อจะดำรงกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะมิให้ฟั่นเฝือฉิบหายเสีย เพื่อให้ไพบูลย์เต็มที่มิให้บกพร่องเป็นกิจอย่างหนึ่ง เจตสิกธรรมอันพยุงจิตสำเร็จกิจ ๔ สถานนี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาวายามะ คือพยายามชอบ ในองค์ที่ ๗ ตรัสถามว่า ความระลึกชอบ คือกุศลเจตสิกเป็นเครื่องระลึกชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ คือกระทำการพิจารณาเป็นวิหารธรรมเครื่องอยู่ เธอพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ คือกระทำความพิจารณาเวทนาเป็นวิหารธรรม-เครื่องอยู่ของตน เธอเป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตอยู่ คือทำความพิจารณาจิตเป็นวิหารธรรมเครื่องอยู่ของตน เธอเป็นผู้ตามเห็นธรรมเป็นกุศลอกุศลในธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลอกุศลอยู่ คือทำความพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลอกุศลเป็นวิหารธรรมเครื่องอยู่ของตน มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน รู้ทั่วดำรงอยู่ในสัมปชัญญะ ไม่หลงไหล มีสติระลึกประคับประคองใจไม่ให้ฟั่นเฟือน นำอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ความระลึกที่กำหนดกายเวทนา จิต และธรรม เป็นอารมณ์นี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาสติคือระลึกชอบ ในมรรคองค์ที่ ๘ ตรัสถามว่า ธรรมเป็นเครื่องตั้งใจไว้ชอบเป็นไฉนเล่า ? ทรงวิสัชชนาด้วยรูปาวจรฌานทั้ง ๔ ว่า ภิกษุใน

พระธรรมวินัยนี้ เธอสงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมเท่านั้น เธอเข้าถึงพร้อมบรรลุฌานความเพ่งเป็นปฐมทีแรก พร้อมด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ความสงัดจากนิวรณ์ ๕ นั้นแล้วแลอยู่ เธอบรรลุปฐมฌานแล้วนั้นต่อไป เพราะให้วิตกวิจารณ์ทั้ง ๒ สงบระงับเสียได้โดยวิเศษ ก้าวล่วงภูมิต้นพ้นไปเข้าถึงทุติยฌาน ความเพ่งที่ ๒ เป็นเครื่องผ่องใสจิตพร้อม ณ ภายใน ให้สมาธิเป็นเอกอุทัยขึ้นแห่งจิต ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่ เธอผู้บรรลุฌานที่ ๒ แล้วนั้นต่อไป เพราะความหน่ายระงับปีติเสียได้ จึงเป็นผู้มีปีติอุเบกขามัธยัสถ์ อยู่ด้วยความเป็นผู้ระลึกรู้ทั่ว บริบูรณ์ทั้งสติและสัมปชัญญะ เธอเสวยสุขกายเพราะอาศัยคุณคือ อุเบกขาสติสัมปชัญญะและความเสวยสุขไรเล่าเป็นเหตุ พระอริยะเจ้าทั้งหลาย จึงมากล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ล่วงภูมิ ๒ เสียได้ หยั่งเข้าสู่ภูมิที่ ๓ แล้วนั้น ว่าท่านผู้อุเบกขามัธยัสถ์ มีสติอยู่เป็นสุขอย่างนี้ เธอนั้นเข้าถึงฌาณที่ ๓ อันมีคุณอย่างนี้แล้วแลอยู่ เธอบรรลุฌานที่ ๓ แล้วนั้นต่อไป เพราะละสุขได้ด้วยละทุกข์ได้ด้วย เพราะโสมนัสและโทมนัสทั้ง ๒ อัสดงคตดับสนิท เธอเข้าถึงฌานที่ ๔ ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข ประกอบด้วยธรรมคือสติอันบริสุทธิ์ อันเกิดแต่อุเบกขา เธอบรรลุฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คืออุเบกขาและเอกัคคตา ธรรมที่ให้จิตดำรงเสมอไม่ฟุ้งซ่าน ๔ อย่างนี้ เราตถาคตกล่าวว่า สัมมาสมาธิ คือตั้งใจ

ไว้ชอบดังนี้ ตามใจความของพระนิพนธ์เท่าที่ท่านได้อ่านจบลงนี้จะเห็นได้แล้วว่า เจ้าประคุณสมเด็จ ได้กล่าวไว้อย่างละเอียดสุขุมมาก เป็นธรรมขัดเกลาจริง ๆ ยิ่งกว่านั้นในอรรถกถาสารัตถสมุจจัย พระอรรถกถาจารย์ยังแสดงความเกี่ยวเนื่องขององค์มรรคทั้ง ๘ ไว้ โดยยกอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่า สัมมาสังกัปโปนั้น เป็นปัจจัยแก่สัมมาทิฏฐิ มีอุปมาดุจมืออันเป็นปัจจัยแก่จักษุวิญญาณ เมื่อบุคคลจะแลดูซึ่งเงินและทองนั้น ก็จับเงินทองด้วยมือ กลับไปกลับมา จักษุนั้นแลดูก็รู้จักว่าดีว่าชั่ว มีอุปมาฉันใด สัมมาสังกัปโปนั้น เป็นปัจจัยแก่สัมมาทิฏฐิ ดำริอารมณ์อยู่เนือง ๆ สัมมาทิฏฐินั้นจึงพิจารณารู้จักอารมณ์นั้นว่าธรรมหมู่นี้เป็นกามาพจร ธรรมหมู่นี้เป็นรูปาวจร แล้วก็นำไปในอนิจจังทุกขังอนัตตานั้น สัมมาสังกัปโปนั้น เป็นพนักงานแต่ที่จะดำริอารมณ์ให้แก่สัมมาทิฏฐิ ดุจมืออันจับเงินและทองกลับไปกลับมาให้แก่จักษุนั้นดู ฝ่ายว่าสัมมาวาจาและสัมมากัมมันโต นั้นเล่าก็เป็นปัจจัยแก่สัมมาอาชีโว เหตุว่ากายกรรมวจีกรรมเป็นสุจริตแล้ว เลี้ยงชีวิตก็เป็นอันสุจริต ฝ่ายสัมมาวายาโม และสัมมาสตินั้นเล่า ก็เป็นปัจจัยแก่สัมมาสมาธิ มีอุปมาดุจบุรุษ ๓ คน ผู้เป็นสหายกันจะไปเล่นงานมหรสพจึงชวนกันเข้าไปในสวนอุทยานทัศนาเห็นดอกจำปา ก็ปรารถนาจะเก็บเอาดอกจำปา แต่ต้นจำปานั้นสูง สุดจะเอื้อมถึงดอกจำปานั้น บุรุษผู้เป็นสหายคนที่ ๒ ก็น้อมหลังลงให้เหยียบ สหายคนที่ ๓ ก็น้อมกายลงให้จับ

บุรุษผู้นั้นก็เหยียบหลังสหายคนที่ ๒ จับเอาบ่าสหายผู้หนึ่ง จึงเก็บเอาดอกจำปานั้นได้ ข้อนี้มีอุปมาฉันใด สัมมาวายาโมนั้น เปรียบเหมือนบุรุษผู้น้อมหลังให้เหยียบ สัมมาสตินั้นเปรียบเหมือนบุรุษผู้ก้มบ่าลงให้จับ สัมมาสมาธินั้นเปรียบเหมือนบุรุษผู้ขึ้นสู่หลัง แล้วแลเก็บดอกจำปานั้นได้ กิริยาว่าสัมมาวายาโมกับสัมมาสตินั้นเป็นปัจจัยแก่สัมมาสมาธิ ซึ่งรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ มีอุปมาดุจบุรุษทั้ง ๓ คนเป็นสหายแก่กันนั้น ในอรรถกถาธรรมบทพระบรมศาสดาทรงสรรเสริญทางที่ ประกอบด้วยองค์ ๘ ว่าเป็นทางประเสริฐสุดกว่าทางทั้งหลายและทรงเน้นว่า ทางสายที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้เท่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ ทางสายอื่นไม่มี แล้วทรงชักชวนภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า เธอทั้งหลายจงดำเนินไปในทางสายนี้ อันเป็นที่มืนงงแห่งมารและเสนามาร ด้วยว่าถ้าเธอดำเนินไปตามทางสายนี้แล้ว จะทำที่สุดแห่งทุกข์ให้แจ่มแจ้งได้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ไว้ว่าทางทั้งหลายจะเป็นทางที่ไปด้วยแข้งก็ตาม จะเป็นทางของความเห็นผิด ๖๒ ก็ตาม ทางเท่าที่กล่าวทุก ๆ สาย ทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ อันทำการละทาง ๘ มีความเห็นผิดเป็นต้น ด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เหนี่ยวเอานิโรธเป็นอารมณ์ ทำกิจมีการกำหนดรู้ทุกข์เป็นต้นในสัจจะแม้ทั้ง ๔ ให้สำเร็จประเสริฐที่สุด คือเป็นยอดเยี่ยมกว่าทางทุก ๆ สาย ในมหาฎีกาแก้อรรถกถาธรรมบทตอน

มรรควรรค พระวรสัมโพธิผู้รจนาคัมภีร์นั้นขยายทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ โดยเฉพาะสัมมาทิฏฐิปัญญาอันเห็นชอบไว้ดังนี้ ในคำที่ว่า "ทางที่ประกอบด้วย ๘ นี้ เจตสิกธรรมเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, และสัมมาสมาธิ ชื่อว่าทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ในองค์ทั้ง ๘ นั้น ปัญญาอันเห็นชอบอันอาศัยวิเวกคือความสงัด ชื่อว่า "สัมมาทิฏฐิ" ปัญญาอันเห็นชอบที่อาศัยวิราคะคือการสำรอกกิเลส, อาศัยนิโรธคือ ความดับสนิท, ที่น้อมไปในธรรมเป็นที่สละกิเลสทิ้ง อันมีการฆ่าราคะความกำหนัดให้ตายเป็นจุดจบ อันมีการฆ่าโทสะและโมหะให้ตายเป็นจุดจบ น้อมไปหาพระนิพพาน, โอนไปหาพระนิพพาน, และไหลไปสู่พระนิพพาน ก็จัดเป็นสัมมาทิฏฐิคือ ปัญญาอันเห็นชอบ ในความเห็นชอบตามที่กล่าวมานี้ ความเห็นชอบที่อาศัยความสงัดอันเป็นตัววิเวก ท่านหมายถึงอาศัยซึ่งความสงัดกายสงัดจิต ตลอดถึงความสงัดจากอุปธิ, ความเห็นชอบที่อาศัยการสำรอกราคะ คือความกำหนัด ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิที่อาศัยวิราคะ ความเห็นชอบที่อาศัยการสำรอกโทสะและโมหะ ก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิที่อาศัยวิราคะเหมือนกัน, ปัญญาอันเห็นชอบที่อาศัยความดับราคะอย่างสนิทชื่อว่าสัมมาทิฏฐิที่อาศัยนิโรธะ ปัญญา อันเห็นชอบที่อาศัยความ ดับโทสะ, โมหะ ดับเบญจขันธ์ ดับอายตน ๑๒ ดับธาตุ ๑๘ ดับอาสวะ ดับโอฆะ

ดับโยคะ ดับอุปาทาน ดับคันถะ ดับนิวรณ์ ดับอนุสัย ดับสังโยชน์ ดับกิเลส ดับมลทิน ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับธรรมเครื่องก่อสร้างขันธ์ ดับภพ ดับทุกขตา ดับเวทนา ดับตัณหา ๓ อย่าง ดับตัณหา ๖ อย่าง ดับตัณหาจริต ๑๘ ดับตัณหาจริต ๑๖ ดับตัณหาจริต ๑๐๘ ก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ คือปัญญาอันเห็นชอบ ปัญญาที่น้อมไปในการเสียสละ การแล่นไปสู่ภพ และที่น้อมไปในการเสียสละกิเลสที่ควรเสียสละ ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิที่น้อมไปในการสละกิเลส ปัญญาที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะเห็นชอบ ปัญญาใดที่เห็นรูปขันธ์โดยชอบ เห็นธรรมเป็นเหตุตั้งขึ้นแห่งรูปขันธ์โดยชอบ เห็นแต่ความดับแห่งรูปขันธ์โดยชอบ เห็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับรูปขันธ์โดยชอบ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นชอบว่า เพราะอวิชชาตั้งขึ้นรูปขันธ์จึงปรากฏ เพราะตัณหาตั้งขึ้นรูปขันธ์จึงปรากฏ เพราะอุปาทานตั้งขึ้นรูปขันธ์จึงปรากฏ เพราะกรรมตั้งขึ้นรูปขันธ์จึงปรากฏ ดังนี้ก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิปัญญาใดเห็นว่า เพราะอวิชชาดับ รูปขันธ์จึงดับ เพราะตัณหาอุปาทาน กรรม และอาหารดับ รูปขันธ์จึงดับ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นเวทนาขันธ์โดยชอบ เห็นความตั้งขึ้นของเวทนาขันธ์โดยชอบ เห็นความดับอย่างสนิทของเวทนาขันธ์ เห็นปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งเวทนาขันธ์ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ แม้สัญญาและสังขารขันธ์ก็เห็นเช่นเดียวกัน ปัญญาใดเห็นชอบว่า เพราะ

อวิชชาเกิด เวทนา สัญญาและสังขารจึงเกิด เพราะตัณหาเกิด เวทนา สัญญา และสังขารจึงเกิด เพราะอุปาทาน กรรม และผัสสะเกิด เวทนา สัญญา สังขารขันธ์จึงเกิด ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นชอบว่าเพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และผัสสะดับ เวทนา สัญญา และสังขารขันธ์จึงดับอย่างนี้ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นวิญญาณขันธ์โดยชอบ ปัญญานั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นความเกิดขึ้นของวิญญาณขันธ์ ความดับไปของวิญญาณขันธ์ ข้อปฏิปทาให้ถึงความดับไปแห่งวิญญาณขันธ์ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นปัจจัยที่เป็นเหตุให้เกิดว่า เพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรมและนามรูปเกิด วิญญาณขันธ์จึงเกิด ปัญญานั้นชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นเงื่อนดับของวิญญาณขันธ์ว่า เพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และนามรูปดับ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดที่เห็นชราและมรณะโดยชอบ เห็นความเกิดขึ้นของชราและมรณะ เห็นธรรมเป็นที่ดับชราและมรณะ เห็นปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งชราและมรณะ ปัญญานั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นชาติความเกิด เห็นธรรมเป็นเหตุให้เกิดชาติความเกิด เห็นธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งชาติ เห็นปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งชาติ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นภพ ธรรมเป็นเหตุให้เกิดภพ ธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งภพ และเห็น

ปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งภพโดยชอบ ปัญญานั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาใด เห็นอุปาทาน ธรรมเป็นเหตุเกิดอุปาทาน ความดับสนิทแห่งอุปาทาน และปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งอุปาทานโดยชอบ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใดเห็นตัณหา เวทนา ผัสสะ ธรรมเป็นเหตุตั้งขึ้นแห่งตัณหา เวทนา ผัสสะ และสฬายตนะ ธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งตัณหา เวทนา ผัสสะ และอายตนะ และปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งตัณหา เวทนา ผัสสะ และสฬายตนะโดยชอบ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใด เห็นนามรูป ธรรมเป็นเหตุเกิดนามรูปธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งนามรูป และปฏิปทาข้อปฏิบัติ ให้ถึงความดับสนิท แห่งนามรูป ปัญญา นั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาใด เห็นวิญญาณขันธ์ ธรรมเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญาณขันธ์ ธรรมเป็นเป็นที่ดับสนิทแห่งวิญญาณขันธ์ และปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งวิญญาณขันธ์ ปัญญานั้นก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ปัญญาใด เห็นสังขาร ธรรมเป็นเหตุเกิดแห่งสังขาร ธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งสังขารและปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งสังขาร ปัญญานั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ถึงสัมมาสังกัปปเป็นต้น ก็ควรขยายนี้ให้พิสดาร ทั้งโดยเนื้อความและใจความของถ้อยคำเหมือนกับสัมมาทิฏฐิเถิด มรรคมีองค์ ๘ โดยย่อมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นมีประเภทตั้ง ๑๐๐ ตั้ง ๑๐๐๐ และตั้ง ๑๐๐๐๐ มิใช่น้อย

เป็นหนทางที่ประเสริฐที่สุด เป็นยอดทาง ที่สูงสุดกว่าทางทั้งหลายด้วยประการฉะนี้ ก็อะไรเล่าเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคที่ประกอบด้วยองค์ ๘ สายนี้ อะไรเป็นปุพพนิมิต และมรรคมีองค์ ๘ สายนี้อาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น แก้ว่า ความผู้มีกัลยาณมิตรดี ความถึงพร้อมแห่งศีล ความถึงพ ้อมด้วยฉันทะ ความถึงพร้อมด้วยความต้องการ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท และความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการนี้ เป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องหมายเบื้องต้นของมรรคมีองค์ ๘ ควรทราบว่า ทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้จักเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยความถึงพร้อมด้วยเหตุเหล่านี้ ดังนี้จึงสมควรแท้ที่ทางสายนี้ จะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดวิเศษแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงเสียซึ่งโศกและความร่ำไร เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุถึงซึ่งอริยมรรค และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง หากผู้ใดประสงค์จะไม่เกิดอีก โดยมาพิจารณาแก่ใจว่า เพราะความเกิดนี้แหละ จึงทำให้มีทุกข์อื่นติดตามมาอย่างคนานับไม่ได้ ข้อสำคัญก็มีอยู่ว่า ผู้ใดปรารถนาจะพ้นจากกองทุกข์ ก็จะต้องเรียนให้รู้จักมายาของทุกข์ ให้มีความเข้าใจรู้แจ้งจนเป็นประจักษ์สิทธิเสียก่อน จึงหลบหนีรอดพ้นจากกองทุกข์ไปได้ เพราะทุกข์บางอย่างเช่นสังขารทุกข์สัตว์ทั้งหลายมองไม่เห็นยิ่งไปกว่านั้น ยังมีความเข้าใจว่าสังขารทุกข์นั้นเป็นความสุขเสียอีก ซึ่งขัดต่อพระบรมพุทโธวาทตัวอย่างที่เราจะพึงเห็น

ได้ง่าย ๆ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ และสุข โลกธรรมทั้ง ๔ นี้เราเห็นว่าเป็นของดีมิใช่หรือ จึงพากันตะเกียกตะกายแสวงหา เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งทั้ง ๔ นี้ บางคนถึงกับเอาชีวิตเข้าแรกก็มี นี่ก็ไม่ใช่เพราะมองเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของดี เป็นเหตุนำความสุขที่มั่นคงถาวรมาให้ดอกหรือ ? แต่อย่าลืมว่าสิ่งทั้ง ๔ นี้ สมเด็จพระมหามุนีตรัสว่า เป็นสหคตทุกข์ คือมีทุกข์ติดมาพร้อม ๆ กันกับขณะที่ตนได้ประสพ คือเมื่อขณะได้ลาภ ก็หมายความว่า ความเสื่อมลาภก็ติดเข้ามาด้วย หรือขณะได้ยศ สรรเสริญและสุข ความเสื่อมยศ นินทา และทุกข์ต้องติดมาด้วย ซึ่งปุถุชนคนมีกิเลสหนาไม่สามารถจะมองเห็นได้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร แบบที่เรารู้ว่าทุกข์ทุกข์อยู่เวลานี้เรารู้ได้แต่ทุกข์เวทนา เช่นปวดหัวปวดท้องนั้น การรู้แบบนี้สัตว์เดียรฉานก็รู้ได้ ไม่เห็นจะแปลกอะไร แต่การที่จะเข้าไปรู้สังขารทุกข์ คือความสุขที่อาศัยโลกธรรม ฝ่ายดีเกิดให้เห็นว่าเป็นสังขารทุกข์มีอรรถว่าจะต้องแปรไปเป็นธรรมดา นี่ซิรู้เห็นกันไม่ได้ ดังนั้นพระเถระรูปหนึ่งท่านจึงสอนให้รู้ตัวอยู่เสมอในขณะได้ลาภเป็นต้นไว้ว่า "มีลาภยศสุขทุกข์ปรากฏ สรรเสริญนินทา เสื่อมลาภเสื่อมยศ เป็นกฎธรรมดา อย่ามัวโสภา นึกว่าช่างมัน"

ตามเหตุผลที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมานี้ ก็พอจะมองเห็นได้แล้วว่า ผู้ที่ประสงค์จะพ้นจากกองทุกข์ จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้จักทุกข์ ว่ามีกิจ ๔ อย่าง

คือเป็นทุกข์เพราะอรรถว่า เบียดเบียนบีบคั้นกันเป็นนิจหนึ่ง เพราะอรรถว่าถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดเป็นกองทุกข์ขึ้นหนึ่ง เพราะอรรถว่ามีความแปรปรวนไปเป็นทุกข์หนึ่ง และเพราะอรรถว่าเป็นความเร่าร้อนอยู่เป็นนิจหนึ่ง จำเป็นต้องศึกษาให้รู้ทุกข์ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เพราะทุกข์เป็นปริญเญยยกิจ คือเป็นธรรมประเภทต้องกำหนดรู้ ผู้ใดไม่รู้จักทุกข์ตามความเป็นจริง ผู้นั้นก็ไม่มีโอกาสที่จะพ้นจากทุกข์ไปได้เพราะอริยเจ้าทั้งหลายมีองค์พุทโธเป็นต้น ท่านพากันพ้นทุกข์ เสด็จดับขันธ์เข้าสู่นิพพาน ไม่ต้องมาประสพกับชาติกันดาร ชรากันดาร และมรณกันดารอันเป็นกองทุกข์อีก ก็เพราะท่านรู้ทุกข์ตามความเป็นจริงทั้งนั้น หลักธรรมดาก็มีอยู่ว่า ผู้ใดรู้ว่าสิ่งใดเป็นทุกข์ ก็ย่อมจะหาอุบายพิธีหนีทุกข์จึงจะมีโอกาสที่จะพ้นทุกข์ไปได้ ส่วนผู้ใดไม่เห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไปเข้าผืนคติธรรมดาว่า ความทุกข์เป็นความสุขแบบเข้าใจกรงจักรเป็นดอกบัว ก็ย่อมจะติดอยู่ในทุกข์ที่ฉาบทาไว้ด้วยสุขนั้นอยู่ร่ำไป ไม่ว่าเด็กไม่ว่าผู้ใหญ่ทั้งหญิงชายไม่เลือกหน้า พากันติดอยู่ แต่สุขเพียงนิดหน่อย แต่ทุกข์มหันต์ไม่รู้ไม่เห็น ดู ๆ ก็ไม่ต่างอะไรกับปลาติดเบ็ด มองเห็นแต่เหยื่อกระหยิ่มยินดีแต่เหยื่อ ความรู้ของตัวที่จะรูสึกลงไปว่า ภายในเหยื่อนั้นมีเบ็ดเกี่ยวอยู่ภายในหารู้ไม่ ผลสุดท้ายก็พากันตายเพราะติดเบ็ดนี่แหละ ไม่เห็นทุกข์ไม่รู้ทุกข์ ก็เป็นอันหมดโอกาสที่จะพ้นจากทุกข์ไปได้ จำต้อง

ก้มหน้ามาเผชิญกับความทุกข์อยู่ร่ำไปไม่มีที่สิ้นสุด การที่จะเรียนให้รู้จักทุกข์นั้น เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องรู้ก่อนว่าอะไรเป็นความทุกข์? ความทุกข์เกิดที่ไหน ? อะไรเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ ? และผู้หวังจะพ้นจากทุกข์ จะมีวิธีทำอย่างไร ? ปัญหาที่ว่าอะไรเป็นความทุกข์นั้น เมื่อจะพูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็ได้แก่นามรูปนี้เอง เป็นตัวทุกข์ ทุกข์เพราะเกิดขึ้น ทุกข์เพราะคร่ำคร่า ทุกข์เพราะแตกทำลายดับไป นอกจากนามรูปไม่มีอะไรเป็นทุกข์ นามรูปนี้เป็นภาระอันหนักยิ่งสำหรับเจ้าของผู้บริหารเลี้ยงดู ความทุกข์คือนามรูปนี้ เกิดอยู่ในภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็นต้น ความทะยานอยากที่เรียกว่าตัณหานี้แหละ เป็นต้นแห่งทุกข์ ผู้ที่หวังจะพ้นจากทุกข์ก็จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้จักวิธีกำหนดรู้ทุกข์เสียก่อน การเรียนนี้ท่านแบ่งไว้เป็น ๒ ชั้น คือ (๑) เรียนโดยการฟังและการคิด เรียกว่าปริยัตินัย (๒) เรียนโดยใช้สติสัมปชัญญะกำหนดขันธ์ที่เกิดขึ้นตามอารมณ์และอิริยาบถ เรียกว่าปฏิบัตินัย

อธิบายโดยย่อ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทั้ง ๕ นี้ แต่ละอย่างจัดเป็นทุกข์ เพราะมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รูปจัดเป็นรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดเป็นนามธรรมรวมขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ให้สั้นแล้วก็คือรูปธรรมและนามธรรมนั่นเอง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมที่คู่กับใจบางอย่าง จัด

เป็นรูปธรรม ลักษณะที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ และน้อมนึกทางใจ จัดเป็นนามธรรม การที่มาเรียนรู้อย่างนี้ก่อน เรียกว่ารู้ตามแนวปริยัติ คือ เรียนตามแผนที่ การเรียนอย่างที่ ๒ ที่เรียกว่าปฏิบัตินั้น คือเราจะต้องใช้สติสัมปชัญญะตามกำหนดรู้นามรูปทั้ง ๒ นี้ที่เกิดอยู่ตามอารมณ์และอิริยาบถให้ติดต่อกันไปโดยไม่ขาดสาย จนเป็นประจักษสิทธิตามความเป็นจริงของนามรูปไม่ใช่การคิดนึก ไม่ใช่การได้ยินได้ฟัง แต่เป็นการรู้แจ้งของวิปัสสนาปัญญาที่เกิดขึ้นอย่างแน่ชัดว่า ทั้งรูปที่มาเป็นหลักให้เห็นทั้งนามที่เห็นเกิดกระทบกันขึ้นขณะเดียวแล้วก็ดับไป, เสียง นามที่ได้ยิน กระทบกันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป กลิ่น นามที่รู้กลิ่น กระทบกันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป รส นามที่รู้รส กระทบกันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เย็นร้อนอ่อนแข็งที่มากระทบกายกับนามที่รับรู้กระทบ กระทบกันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อาการยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม พูด คิด คู้ เหยียด และเคลื่อนไหว และจิตที่สั่งให้เกิดอาการอย่างนี้ปรากฏเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปให้ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ อย่างนี้ โดยไม่ขาดสาย ไม่ว่าเวลาไหน ๆ เว้นแต่เวลานอนหลับเท่านั้น เมื่อกำหนดให้ติดต่ออยู่อย่างนี้ ก็จะเห็นประจักษ์ขึ้นมาอีกว่าที่ได้เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และรู้อาการยืนเดินเป็นต้นเหล่านี้ ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล เป็นเพียงอาการของนามรูป ที่ปรากฏขึ้นด้วยอำนาจปัจจัย ไม่เห็นมีความจริงยั่งยืนอะไรเลย เกิดขึ้นแล้ว

ก็ดับไป ไม่มีสาระแก่นสารอะไรอยู่ในนามรูปนั้น ดูไม่ต่างอะไรกับหยาดฝนที่ตกลงมากระทบกับพื้นน้ำขณะเดียวแล้วก็แตกไป ๆ ธรรมทั้ง ๒ คือสิ่งที่ถูกรู้ และธรรรมที่เข้าไปรู้ ปรากฏขึ้นแล้วก็ดับไป มีลักษณะไม่เที่ยงเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา มีปัญญาจักษุเข้าไปรู้เห็นตามความเป็นจริงของสภาวะสัจจะเท่าที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ เมื่อตนเองเห็นประจักษ์ ด้วยปัญญาอย่างนี้ ย่อมถอดถอนสัตตูปลัทธิอันเป็นเสมือนลิ่มสลักคือมิจฉาทิฏฐิที่ทำให้คนและสัตว์ทั้งหลายพากันเห็นผิดอยู่หลายแสนกัปป์แสนกัลป์อนันตชาติว่า นามรูปเป็นของงามเป็นสุข เป็นของเที่ยงถาวร เป็นอัตตาตัวตนเมื่อถอนความเห็นผิดออกได้ทุกขณะๆอย่างนี้ ความเห็นของตนก็จะหมดจดเป็นทิฏฐิวิสุทธิด้วยอำนาจของวิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ เมื่อใช้ความพากเพียรอย่างเอาชีวิตเข้าแรก โดยไม่ท้อถอยตามหลักปธานความเพียรทั้ง๔ พลธรรม ๕ ประการคือ ความเชื่อ ความเพียร ความระลึก ความมั่นคงแห่งจิตใจและปัญญาความรู้ชัด ก็จะเสมอภาคมีกำลังมากขึ้น โดยไม่เหลื่อมล้ำต่ำสูงสามารถทำลายเสียได้ซึ่งอกุศลธรรม อันเป็นข้าศึกตัวกางกั้นอย่างละเอียดไม่ยอมให้ไปสู่ความสิ้นทุกข์ได้ด้วยตทังคปหาน วิปัสสนาปัญญามีกำลังสามารถทำลายความสงสัย ๑๖ อย่างเสียได้แล้ว ก็ย่อมดำเนินไปตามทางสายเอก รู้ชัดว่า ความเศร้าหมองของวิปัสสนาปัญญามีโอภาสแสงสว่างเป็นต้นว่า ไม่ใช่ทางดำเนิน เป็นเพียงทางแวะเวียน เป็นเหตุให้ผู้

ปฏิบัติลุ่มหลงอยู่ในนั้น ก็หันกลับมากำหนดรู้อยู่ที่นามรูปเป็นลำดับไป ตามหลักแห่งปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิอาการของผู้ปฏิบัติก็จักปรากฏต่าง ๆ กัน คือเห็นนามรูปไม่เที่ยงเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา บางครั้งก็เห็นนามรูปเป็นที่น่ากลัวอย่างที่สุด เห็นนามรูปเป็นทุกข์โทษอย่างใหญ่หลวง ไม่มีประโยชน์แม้แต่น้อย ตัณหาความทะยานอยากไม่มีที่จับก็ยิ่งเกิดเบื่อหน่ายในนามรูปที่ตนเห็นว่าไม่มีประโยชน์นั้นเสียอย่างเหลือเกิน จนถึงอยากจะพ้นไปเสียจากนามรูป แต่พิจารณาหาทางทบไปทวนมาสักเท่าไร ๆ ก็ไม่เห็นหนทางที่จะพ้นจากนามรูปนี้ไปได้ ผลที่สุดก็มารู้แน่แก่ใจว่า นามรูปซึ่งเกิดอยู่ขณะที่ตาเห็นรูป หรือได้ยินเสียงเป็นต้นมันเป็นวิบากผลของกรรมเก่าส่งมาให้จึงต้องเกิด ๆ ตาย ๆ อยู่อย่างนี้ ไฉนจะพ้นได้ จึงวางใจเป็นอุเบกขามัธยัสถ์ว่าเกิดก็เกิดไป มิใช่วิสัยที่ใคร ๆ จะหักห้ามได้ เราจะขอประคองวิปัสสนาปัญญานี้ เพ่งคอยดูความไม่เที่ยงเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาของนามรูปอยู่เพื่อป้องกันมิให้กิเลสตัณหาเกิดอีกต่อไป เมื่อเหตุปัจจัยน้อยลง ๆ จิตใจของผู้นั้นก็จะน้อมไป โอนไปหาพระนิพพานอันเป็นสถานที่ดับทุกข์ โดยไม่ถอยหลัง ผลสุดท้ายก็สามารถจะทำลาย โคตรของสังขาร แล้วเหนี่ยวเอาวิสังขารกล่าวคือพระนิพพานมาเป็นอารมณ์ได้ เป็นญาณทัสสนวิสุทธิปัญญาอันหมดจดวิเศษที่สุดที่สัมปยุตด้วยโสดาปัตติมรรค ก็จะประหารสักกายฏทิฐิอันเป็นตัวอนุสัยที่มีความเห็นผิดว่า นามรูปนี้มีตัวตนสกลกาย

และวิจิกิจฉานุสัย คือความลังเลสงสัยไม่แน่ใจในพระพุทธพระธรรมและพระสงฆ์เป็นต้น สีลัพพตปรามาส มีความยึดมั่นในศีลวัตรที่ผิดไปจากพระพุทธศาสนานี้ออกเสียได้อย่างเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหาน เมื่อโสดาปัตติมรรคญาณเกิดขึ้นแล้วย่อมทำกิจ ๔ ในอริยสัจได้อย่างสมบูรณ์ คือ ๑. ทำกิจกำหนดรู้ทุกข์ ๒. ทำกิจละสมุทัย ๓. ทำกิจเหนี่ยวเอาพระ-นิพพานมาเป็นอารมณ์ให้แจ่มแจ้งเอกันตะแน่นอนได้ และ ๔. ทำกิจเจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ พระโสดาปัตติมรรคญาณนี้เกิดขึ้นแก่ผู้ใดแล้วผู้นั้นย่อมเป็นผู้ประกอบไปด้วยองค์ ๕ ประการคือ ๑. มั่นคงในพระพุทธ ๒. มั่นคงในพระธรรม ๓. มั่นคงในพระสงฆ์ ๔. มีศีล ๕. บริสุทธิ์บริบูรณ์ไม่มีขาดอีกต่อไปตราบเท่าชีวิตจะหาไม่ และ ๕. ยอมมอบกายถวายชีวิตไว้ในพระพุทธศาสนา ไม่ขออุทิศต่อศาสนาอื่นอีกต่อไป เธอจะกลับมาสู่ชาติความเกิดอีกอย่างมากเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ประหารโลกที่จะถึงความแตกดับได้ ๓ คือ ๑. ประหารโอกาสโลก คืออบายภูมิ ๔ เสียได้ ๒. ประหารสัตว์โลก คือในชาติที่จำจะต้องไปเกิดอีก ๗ ชาตินั้นก็ไม่ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ในอบายอีกแล้ว เพราะเชื่อคือทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยที่จะให้เกิดในภูมิดังกล่าวนั้น ถูกฆ่าตายหมดแล้วอย่างไม่มีเวลาจะกลับมากำเริบอีก ๓. ประหารสังขารโลก คือ โลภ โกรธ หลงอย่างหยาบที่จะนำไปอบายได้หมดสิ้น ท่านอุปมาไว้ว่า เหมือนขอนไม้ที่

ลอยน้ำมา ถ้าขอนไม้นั้นยังไม่ถึงกระแสน้ำ ก็มีอันให้พะฝั่งข้างนี้บ้าง พะฝั่งข้างโน้นบ้าง ไม่สามารถจะล่องลอยไปสู่มหาสมุทรคือทะเลหลวงใหญ่อันมีรสเค็มเหมือนกันได้ แต่ถ้าขอนไม้ไม่พะฝั่งทางนี้ และไม่พะฝั่งข้างโน้น ล่องลอยไปตามกระแสสายน้ำโดยไม่เวียนแวะเข้าหาฝั่ง ในไม่ช้าขอนไม้นั้น ก็จะลอยถึงมหาสมุทร อันมีรสเค็มเหมือนกันได้ฉันใด แม้สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น คือถ้าผู้ใดยังไม่ได้เจริญวิปัสสนาญาณให้ถึงกระแสคือพระโสดาปัตติมรรคญาณแล้วไซร้ ผู้นั้นก็ไม่ต่างอะไรกับขอนไม้ที่ไม่ถึงกระแสน้ำ ซึ่งจะต้องลอยมาพะอยู่ฝั่งข้างนี้ คืออายตนะภายในหมายถึงตา หู จมูก ลิ้น กายใจ หรือลอยไปพะฝั่งข้างโน้นคืออายตนะภายนอก อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมที่คู่กับใจ ไม่ถึงมหาสมุทรคืออมตะมหานฤพานได้ ผลสุดท้ายก็ต้องแช่น้ำเน่าตาย จมอยู่ในแม่น้ำคือโอฆสงสารนี้เอง พระโสดาอริยบุคคล เทียบได้กับขอนไม้ที่ถึงกระแสน้ำแล้ว ย่อมถูกกระแสน้ำพัดพาไปสู่มหาสมุทรคืออมตมหานฤพานได้เสวยรสเค็มคือสนติบรมสุขอย่างยอดเยี่ยม ไม่มีสุขอื่นจะเทียมถึง สังโยชนธรรม เครื่องร้อยรัดสัตว์ ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ทั้ง ๓ ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้ถูกพระโสดาปัตติมรรคญาณ เผาให้ตายไปอย่างเด็ดขาดแล้ว เมื่อผู้ปฏิบัติพากเพียรโดยไม่มีการท้อถอยประคองพละธรรมทั้ง ๕ ประการคือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ

และปัญญา ให้เสมอภาคกัน มิให้เหลื่อมล้ำต่ำสูงจนเต็มที่ได้แล้ว หากอุป-นิสสัยแห่งมรรคผลเบื้องสูงมี อริยมรรคเบื้องบนทั้ง ๓ คือ สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ก็จะพึงบังเกิดขึ้นตามลำดับ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคนั้น ๆ ก็จะพึงประหารสัญโยชนธรรมเครื่องร้อยรัดสัตว์ทั้งหลายที่ยังเหลือให้มอดไหม้หมดไป เขาผู้นั้นก็ย่อมจะได้นามว่า "อัคค-ทักขิเณยยบุคคล" เป็นผู้สิ้นชาติสิ้นภพ อยู่จบพรหมจรรย์ ข้ามแก่งกันดาร กล่าวคือ ชาติ ชรา พยาธิ และมรณะพ้นไปได้ เป็นพระอเสกขอริยบุคคล ในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ลอยบุญและบาปเสียได้แล้ว ยางใยกล่าวคือตัณหา ความทะยานอยากที่จะดึงดูดให้ไปบังเกิดในภพน้อยภพใหญ่ไม่มีอีกแล้ว เหมือนเมล็ดพืชที่ถูกเขาเอาไฟเผาหรือต้มให้ยางในพืชแห้งไปแล้ว ถึงเจ้าของจะเอาไปเพาะปลูกโดยวิธีใด ก็ไม่มีวันที่จะงอกงามขึ้นไปเลย ข้อนี้ฉันใด แม้จิตใจของพระอรหันตาเจ้าทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ก็ถูกไฟคืออรหัตตมรรคญาณ เผาผลาญยางคือตัณหาในใจของท่านให้หมดไปเสียแล้วอย่างเด็ดขาด ถึงจะทำกรรมอย่างใด ๆ ก็ไม่สามารถจะนำให้เกิดอีกได้ฉันนั้น เหตุนั้น จึงสมควรแท้ที่พุทธ-บริษัท จะพึงประคับประคองความเห็นของตนแต่ละคน ๆ ให้ถูกต้องตามหลักแห่งสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบตามความจริงในพระพุทธศาสนานี้ เพราะพระพุทธศาสนานี้ ปรากฏขึ้นด้วยพระปัญญาธิคุณ ที่สามารถรู้ซึ้ง

ถึงเหตุผล คำสอนของพระพุทธองค์จึงเต็มไปด้วยเหตุผลไม่มีศาสนาใด ๆ จะมาทำลายให้เสื่อมสูญไปได้ด้วยเหตุผลหรือด้วยการอ้างเอาพระเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในโลกมาทำลายให้ผิดจากหลักความจริงไปได้ อนึ่งพุทธศาสนานี้พระบรมศาสดาจะได้ทรงบัญญัติขึ้นเองตามพระทัยที่ชอบก็หาไม่ แต่ถ้าสิ่งใดพระองค์จะทรงชอบ หรือไม่ชอบก็ตาม ถ้าสิ่งนั้นมี สภาวะความจริงรับรองอยู่แล้ว พระพุทธองค์ก็จะต้องทรงบัญญัติตามสภาวะธรรมตามเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ ไม่สามารถจะฝืนจากสภาวะธรรมความจริงไปได้ และผู้ที่จะเข้าถึงศาสนานี้ พระองค์ก็มิได้ทรงบังคับใคร ถ้าผู้ใดมีจิตศรัทธาเลื่อมใสต้องการพิสูจน์ข้อเท็จจริงก็เชิญเข้ามาพิศูจน์ดูได้ แต่อย่าลืมว่าผู้ที่จะเข้าไปพิสูจน์พระพุทธศาสนานั้น ก็จะต้องเป็นผู้มีปัญญาและเป็นผู้หนักในเหตุผลอยู่ด้วย จึงจะรู้ได้อย่างถูกต้อง มิใช่เข้าถึงด้วยการรับบอกจากบุคคลอื่นจากการฟัง หรือจากการคิดเท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม เรื่องของความเกิดและความตายทั้ง ๒ นี้ ก็อดที่จะเป็นปัญหายุ่งยากไม่ได้ เพราะท่านผู้ที่วิจัย ไม่ได้ใช้หลักพระพุทธศาสนาเข้าตัดสินดังกล่าวแล้ว มัวแต่ต่างฝ่ายต่างใช้ความเห็นของตน ๆ ก็ทุ่มเถียงกันอย่างไม่ลดละ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมไม่มีจุดที่จะจบลงได้เลย เพราะเหตุนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ความเห็นของสัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่ตรงต่อสภาวธรรมความเป็นจริงนั้น ย่อมเป็นเหมือนลิ่มสลัก สลักไว้ไม่ให้เปิดประตูอริยมรรคเข้าไปชมมหาสันติสุข

คือพระนิพพานได้ มิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดนี้ จึงเป็นเหมือนตอของวัฏฏะไม่มีโอกาสที่จะขุดขึ้นได้ เสียแรงเราที่เป็นพุทธบริษัท เป็นสาวกของพระพุทธองค์ จึงสมควรที่จะใช้หลักธรรมของพระพุทธองค์เข้าวินิจฉัย ก็จะพึงทราบได้โดยแน่ชัดอย่างไม่ต้องสงสัย ทั้งไม่ต้องไปกล่าวอ้างเอาพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันใดมา เป็นเครื่องมือในการตัดสิน ซึ่งอาจทำให้ทิฏฐิความเห็นของเราเขวไปจากความจริงได้ ถึงอย่างไร ท่านผู้ที่ยังมิได้ปฏิบัติตาม หลักมัชฌิมาปฏิปทาทางหลวง จนถึงสามารถประหารกิเลสที่จะเป็นเหตุให้เกิดอีกได้ขาดอย่างพระอรหันต์ ก็ควรจะเชื่อว่าสัตว์ทุกจำพวกยกเว้นพระอรหันต์ "ตายแล้วต้องเกิดอีกแน่จะดีกว่า" จะได้มีความระมัดระวังมิได้มีความมัวเมาประมาทในอันที่จะละความชั่วประพฤติความดี ซึ่งกิริยาอย่างนี้ อาจมีโอกาสที่จะข้ามพ้นจากชาติ ความเกิดไปได้บ้าง ถ้าเราไม่เชื่อว่าความเกิดมีแล้ว ความไม่เชื่อนี้แหละ จะเป็นต้นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายก่อสร้างความชั่วมากมายนัก เพราะมาคิดเสียว่า เราและสัตว์ทั้งหลายตายแล้วไม่เกิดอีก สูญหมดบาปบุญที่ทำไว้ก็ไม่ให้ผลเลย เพราะเมื่อไม่มีเกิดแล้ว ผลของบุญและบาปจะไปอำนวยผลให้แก่ใครกัน เหตุนั้นอย่าไปทำบุญให้ทานเลย เสียของ ลำบากเปล่า ๆ ก็จะเป็นเหตุให้ก่อกรรมทำบาปกันใหญ่โต เพราะมาวางใจเสียว่ากรรมดีและกรรมชั่วที่ทำไว้ไม่ให้ผล ขอให้ท่านลอง ๆ นึกกันดูทีหรือว่า ถ้าหากกรรมดีและชั่วไม่มี

ผลแล้ว พุทธบริษัททั้งหลายจะมาให้ทานรักษาศีลเจริญภาวนา กันทำไม พระเณรจะมาบวชกันทำไม ? เที่ยวเตร่กินข้าวเย็นหรือมีเมียกะเขาก็ไม่ได้ลำบากเปล่า ๆ ยิ่งไปว่านั้น ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ท่านอุตส่าห์บำเพ็ญบารมีธรรมมาสิ้นเวลาตั้ง ๔ อสงไขย กำไรแสนมหากัปป์ บารมีเหล่านั้นมิเป็นโมฆะเปล่าไปหมดหรือ ? เหตุนั้นขออย่าได้มีความเข้าใจว่า ตายแล้วไม่เกิดโดยปราศจากเหตุผล หรือมีความเข้าใจว่า คนทำดีได้ผลชั่วหรือคนทำชั่วได้ผลดีเลย จงเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรมซึ่งข้าพเจ้าจะนำมาเล่าให้ฟัง ดังต่อไปนี้ คำว่า กรรม ได้แก่เจตนาที่เป็นบุญและบาป ๒๙ นั่นเอง กรรมนี้ เมื่อว่าโดยกิจของกรรมก็มี ๔ คือ ๑ ชนกกรรม เป็นกรรมชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะเหมือนบิดาผู้ยังบุตรให้เกิด คือทำให้วิบากจิตและกัมมัชชรูปเกิดในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ๒. อุปถัมภกกรรม เป็นกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเหมือนพี่เลี้ยงคอยช่วยอุดหนุนเด็ก กรรมชนิดนี้ก็เช่นเดียวกันมีหน้าที่คอยอุปถัมภ์วิบากและกัมมัชชรูปที่ชนกกรรมให้เกิดมาแล้ว ให้ดำรงค์อยู่และดำเนินคดีไปด้วยดี ๓. อุปปีฬกกรรม เป็นกรรมชนิดหนึ่งที่คอยเบียดเบียฬขัดขวาง ไม่ให้ผลของกรรมที่เกิดแล้วมีผลเต็มที่ ๔. อุปฆาตกกรรม เป็นกรรมที่ตัดรอนผลของกรรมอื่นที่เกิดแล้วให้ขาดสบั้นลง

ว่าโดยลำดับของกรรมที่ให้ผลมี ๔ คือ

๑. ครุกรรม ได้แก่กรรมที่มีผลแรงมาก และหนักที่สุดจนถึงกรรมอื่น ๆ ไม่สามารถจะขัดขวางให้ผลก่อนได้ ท่านยกตัวอย่างว่า ได้แก่มหัคคตกรรม และอนันตริยกรรม

๒. อาสันนกรรม ได้แก่กรรมที่นึกได้หรือทำเมื่อเวลาใกล้ตายให้ผล เช่น มัฏฐกุณฑลีมาณพเป็นตัวอย่าง ทานก็ไม่ได้ให้ ศีลก็ไม่ได้รักษา ภาวนาก็ไม่ได้เจริญ แต่เพราะทำใจให้เลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อสิ้นใจแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในสรวงสวรรค์อย่างนี้เป็นต้น

๓. ลหุกรรม ได้แก่กรรมที่ทำไว้มาก ๆ ทำจนชิน หรือทำครั้งเดียว แต่นึกถึงกรรมที่ทำนั้นบ่อย ๆ จนชิน ก็สามารถให้ผลได้ในลำดับที่ ๓

๔. กตัตตากรรม ได้แก่กรรมที่ทำไปโดยพลั้งเผลอ ไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน เจตนาไม่สมบูรณ์หรือกรรมเก่า ๆ ที่ทำไว้แล้วนาน ๆ มาตามให้ผลทัน จัดเป็นอันดับที่ ๔

ว่าโดยเวลาที่กรรมให้ผลมี ๔ คือ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ได้แก่กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันทันตาเห็น เช่น พระเทวทัตต์ตกนรกทั้งเป็น หรืออันนภารบุรุษถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธ ครบตามหลักแห่งสัมปทาทั้ง ๔ แล้ว ได้เป็นเศรษฐีในปัจจุบันเป็นตัวอย่าง

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม ได้แก่กรรมที่ให้ผลในชาติที่ ๒ คือชาติหน้า

เช่นอย่างคนทำกรรมตายไปแล้วได้รับผลในชาติหน้าเป็นตัวอย่าง ๓. อปราปริยเวทนียกรรม ได้แก่กรรมที่ตามให้ผลไปนับตั้งแต่ชาติที่ ๓ จนกว่าจะถึงพระนิพพาน หมายความว่าตามทันเมื่อใดก็ให้ผลเมื่อนั้น ๔. อโหสิกรรม ได้แก่กรรมที่หมดโอกาสจะให้ผลมี ๔ คือ ก. อโหสิกมฺมํ น โหสิ กมฺมวิปาโก กรรมเกิดแล้ว ผลกรรมยังไม่เกิด ข. อโหสิกมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก กรรมเกิดมีแล้ว ผลกรรมก็เกิดไปแล้ว ค. อโหสิกมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมได้เกิดมีแล้ว ผลกรรมจะมี ฆ. อโหสิกมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก กรรมเกิดมีแล้ว ผลกรรมจะไม่เกิด (จากปฏิสัมภิทามรรค) ตามหลักของกรรมทั้ง ๓ หมวด ๆ ละ ๔ คือ หมวดที่ ๑ ว่าด้วยกิจของกรรม หมวดที่ ๒ ว่าด้วยผลของกรรม หมวดที่ ๓ ว่าด้วยเวลาที่กรรมให้ผล สัตว์ทั้งหลายจึงไม่พ้นไปจากอำนาจของกรรม ถูกกรรมขีดเส้นชีวิตไว้ทั้งนั้น แม้ในบาลีมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระองค์ยังตรัสยืนยันว่า "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม" เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมจะเป็นสักขีพยานได้ว่า ตราบใดที่สัตว์ทั้งหลายยังมีเจตนากรรมที่เป็นบุญเป็นบาปอยู่ ก็ย่อมแสดงถึงว่า เขาเป็นผู้มีกิเลส จึงเป็นเหตุผลักดันให้เขาไปทำกรรม เมื่อกรรมอันเป็นตัวงานมีขึ้นแล้วก็ต้องแน่เหลือเกินว่า ผลของกรรมอันเป็นตัววิบาก จะต้องเกิดแน่ แต่วิบากจะขาวหรือดำ สุขหรือทุกข์ ดีหรือเลวนั้นต้องแล้วแต่ต้นเหตุ คือกรรมดีกรรมชั่วที่

ตนทำไว้แต่ก่อนเท่านั้นเป็นผู้อำนวยให้ แต่ตนทำชั่วแล้ว จะให้ผลของความชั่วไปตกอยู่แก่คนอื่น ส่วนตนจะขอรับเอาแต่ผลของกรรมดี คือความสุขอย่างนี้ จะเป็นไปได้อย่างไร เพราะกรรมมิได้เห็นแก่หน้าใคร หรือมิได้ติดสินบนของใคร ๆ ทั้งนั้น ใครทำกรรมอันใดไว้ ก็จะต้องได้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน อันคนหนึ่งจะทำให้แก่อีกคนหนึ่งนั้น ย่อมทำไม่ได้ แม้ถึงจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ ผู้ที่รอรับอยู่ในโลกอื่นก็จะต้องทำจิตให้เป็นกุศล โดยวิธีอนุโมทนาทานที่เขาอุทิศส่งไปให้จึงจะได้ผล ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ทำกรรมอย่างใดไว้ ผู้ทำก็จะต้องได้รับผลของกรรมนั้น ตนเองเท่านั้น เป็นผู้ได้รับผลของกรรมที่ตนทำไว้ เหมือนหว่านพืชชนิดใดไว้ ก็จะต้องได้รับผลของพืชที่หว่านไว้นั้นอย่างแน่นอน" เพราะฉะนั้น เมื่อพุทธบริษัทมาทราบชัดว่า ตนจะต้องเกิดอีกอย่างแน่นอนแล้ว ก็ควรจะใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลว่า กรรมใดเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ก็จะต้องละทิ้งกรรมนั้นเสีย เริ่มทำแต่กรรมดีอันจะเป็นต้นเหตุให้เกิดความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงควรเจริญพอกพูนถากถางทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิปัญญาอันเห็นชอบเป็นต้น จนอริยมรรคอริยผลเกิดขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์เต็มที่ ปัญญาญาณที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคนั้น ๆ ก็จะทำการประหารอวิชชาและตัณหาให้หมดสิ้นไป เมื่ออวิชชาและตัณหาอันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ใหญ่ทั้ง ๒ ตัวนี้ ไม่มีในจิตใจของผู้ใด

แล้ว จิตใจของผู้นั้น ย่อมเป็นจิตที่บริสุทธิ์ เกษมจากโยคะทั้งปวง เป็นจิตที่ไม่เศร้าโศก เป็นจิตที่หมดจด ปราศจากธุลีมีราคะเป็นต้น ผู้นั้นย่อมได้นามว่า อเสกขบุคคล ผู้เสร็จกิจในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สิ้นชาติสิ้นภพ อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่ต้องเวียนมาประสบกับชาติทุกข์ ชราทุกข์ และมรณทุกข์ และทุกข์อื่น ๆ อันเนื่องจากขันธ์อีกต่อไป นี่แหละ ชนจำพวกนี้ ชื่อว่าผู้ถึงพระนิพพาน คือตายแล้วไม่เกิดอีก หาได้สูญไปอย่างไม่มีเหตุผล อย่างที่คนบางคนมีความเข้าใจกันไม่

เพราะฉะนั้น ขอท่านสาธุชนจงพากันเร่งระวังภัย คือ มิจฉาทิฏฐิ อันนับเป็นโรคร้ายที่จะเกิดขึ้นในจิตของตน ถ้าเกิดขึ้นแล้ว การที่จะรักษาโรคนี้ให้หายง่าย ๆ ย่อมเป็นเหตุสุดวิสัย ต้นเหตุที่จะให้เกิดโรคคือความผิดนี้ ในพระอภิธรรมท่านแสดงไว้ ๕ ประการ คือ

๑. ทิฏฐิชฺฌาสยตา มีความเห็นผิดเป็นอัชฌาสัย

๒. ทิฏฐิวิปฺปนฺนปุคฺคลเสวนตา คบหาสมาคมกับคนที่เห็นผิด

๓. สทฺธมฺมวิมุขตา หันหลังให้พระสัทธรรม

๔. มิจฺฉาวิตกพหุลตา เป็นผู้มากไปด้วยความตรึกนึกคิดที่ผิดจากความเป็นจริง

๕. อโยนิโส อุมฺมุชฺชนํ จมอยู่ในความโง่เขลา

ความเห็นผิดคือมิจฉาทิฏฐินี้ ในอภิธัมมัตถสังคหทีปนี พระสิลาจารกล่าวไว้ว่า มีความเห็นที่ปราศจากปัญญาเป็นลักษณะ มีการใส่ใจแต่ลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาเป็นกิจ ปรากฏผลในปัญญาของพระโยคีบุคคลว่าเป็นธรรมที่เห็นผิด มีความเป็นผู้ไม่ต้องการจะพบเห็นผู้รู้เป็นต้นเหตุใกล้ให้เกิด มิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดนี้ พระบรมศาสดาตรัสว่า "มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปรมานิ ภิกฺขเว มหาสาวชฺชานิ" แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด เป็นธรรมที่มีโทษใหญ่หลวงอย่างยิ่ง ในปรมัตถสังเขปฎีกา ท่านแสดงความเห็นผิดนี้ไว้ ๒ ประเภท คือ สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง ๔๔ อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดศูนย์ ๑๘ รวมเป็น มิจฉาทิฏฐิ ๖๒

โรคใจ ๑๘ หมวด

สังโยชน์ ๙	กิเลส ๑๐	มิจฉัตตะ ๑๐	โลกธรรม ๘
วิปัลลาส ๑๒	คันถะ ๔	อคติ ๔	อาสวะ ๔
โอฆะ ๔	โยคะ ๔	นิวรณ์ ๘	ปรามาส ๔
อุปาทาน ๔	อนุสัย ๗	มละคือมลทิน ๓	อกุศลกรรมบถ ๑๐
มัจฉริยะ ๕	อกุศล ๑๒		

ยาตัดสมุฏฐานโรค ๔ ขนาน

โสดาปัตติมรรคญาณ สกิทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ อรหัตตมรรคญาณ.

วิสุทธิมรรคปัญญานิทเทสหน้า ๓๒๕ – ๓๒๖ พระพุทธโฆสาจารย์ แสดงการตัดสมุฏฐานโรค – ของยาไว้ดังนี้

๑) พระโสดาปัตติมรรคญาณ ฆ่าสังโยชน์ให้ตายได้ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อปายคมนียกามราคะ อปายคมนียปฏิฆะ

๒. กิเลส ๒ คือ ทิฏฐิกิเลส วิจิกิจฉากิเลส

๓. มิจฉัตตะ ๔ คือ มิจฉาทิฏฐิ มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ

๔. วิปัลลาส ๘ คือ นิจจวิปัลลาส ๓ อัตตวิปัลลาส ๓ สุขทิฏฐิ สุภทิฏฐิ

๕. คันถะ ๒ คือ สีลัพพตปรามาสกายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ

๖. อคติ ๔ อย่างคือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ

๗. อาสวะ ๑ คือ ทิฏฐาสวะ

๘. โอฆะ ๑ คือ ทิฏโฐฆะ

๙. โยคะ ๑ คือ ทิฏฐิโยคะ

๑๐. นิวรณ์ ๑ คือ วิจิกิจฉานิวรณ์

๑๑. ปรามาส ๑ คือ ทิฏฐิปรามาส

๑๒. อุปาทาน ๓ คือ ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน

๑๓. อนุสัย ๒ คือ ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย

๑๔. อกุศลกรรมบถ ๕ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน มิจฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ

๑๕. อกุศลจิต ๕ คือ โลภทิฏฐิสัมปยุตตจิต ๔ ดวง, โมหะวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง

๑๖. มัจฉริยะ ๕ คือ อาวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ ธรรม-มัจฉริยะ วัณณมัจฉริยะ วัณณมัจฉริยะ

๒) สกทาคามิมรรคญาณ ฆ่าสังโยชน์ให้ตายได้ ๒ คือ กามาราคสังโยชน์อย่างหยาบ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ

๓) อนาคามิมรรคญาณ ฆ่าสังโยชน์ให้ตายได้ ๒ คือ สุขุมกามราคสังโยชน์ สุขุมปฏิฆสังโยชน์

๒. กิเลส ๑ คือ โทสกิเลส

๓. มิจฉัตตะ ๓ คือ มิจฉาสังกัปปะ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา

๔. โลกธรรม ๔ คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ (หมายความว่าฆ่าปฏิฆะคือความไม่พอใจใน ๔ อย่างเสียได้)

๕. วิปัลลาสะ ๒ คือ สุภสัญญา สุภจิตตะ

๖. คันถะ ๑ คือ พยาปาทกายคันถะ

๗. อาสวธรรม ๑ คือ กามาสวะ

๘. โอฆะ ๑ คือ กาโมฆะ

๙. โยคะ ๑ คือ กามโยคะ

๑๐. นิวรณ์ ๓ คือ กามฉันทนิวรณ์ พยาปาทนิวรณ์ กุกกุจจนิวรณ์

๑๑. อนุสัย ๒ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย

๑๒. มละคือมลทิน ๑ คือ โทสมละ

๑๓. อกุศลกรรมบถ ๓ คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา พยาบาท

๑๔. อกุศลจิต ๒ คือ ปฏิฆสัมปยุตตจิต ๒ ดวง

๔. อรหัตตมรรคญาณ ฆ่าสังโยชน์ให้ตายได้ ๕ คือ รูปราคสังโยชน์ อรูปราคสังโยชน์ มานสังโยชน์ อุทธัจจสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์

๒. กิเลส ๗ คือ โลภกิเลส โมหกิเลส มานกิเลส ถีนกิเลส อุจธัจจ-กิเลส อหิริกกิเลส อโนตตัปปกิเลส

๓. มิจฉัตตะ ๖ คือ สัมผัปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาวิมุตติ มิจฉาญาณ

หมายเหตุ มิจฉาสติ องค์ธรรมได้แก่อกุศลจิตตุปปาทะและมิจฉาญาณองค์ธรรมได้แก่โมหะ

๔. โลกธรรม ๔ คือ มีลาภ มียศ สรรเสริญ สุข (ได้แก่ฆ่าอนุนยธรรมคือโลภะเสียได้นั่นเอง)

๕. วิปัลลาส ๒ คือ สุขสัญญา สุขจิตตะ

๖. คันถะ ๑ คือ อภิชฌากายคันถะ

๗. อาสวะ–โอฆะ–โยคะ ๑ คือ อวิชชาสวะ อวิชโชฆะ อวิชชาโยคะ อย่างละหนึ่ง

๘. นิวรณ์ ๓ คือ ถีนนิวรณ์ มิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์

๙. อุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน

๑๐. อนุสัย ๓ คือ มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย

๑๑. มละ ๒ คือ โลภมละ โมหมละ

๑๒. อกุศลกรรมบถ ๒ คือ สัมผัปปลาปะ อภิชฌา

๑๓. อกุศลจิต ๕ คือ โลภทิฏฐิวิปปยุตตจิต

จบนิโรธุปปาทาทิกถาเพียงเท่านี้

ขอกราบขอบพระคุณ ท่านอาจารย์ พระมหาแสวง โชติปาโล
อาจารย์ ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร ที่กรุณา
อนุญาตให้จัดพิมพ์บทความ และบทแปลพระคาถาให้

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์อำพลพิทยา
126 ถนนข้าวสาร พระนคร นายซ้อน อำพล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา โทร. 819877

๒๕๑๓